HET LAND VAN AALST

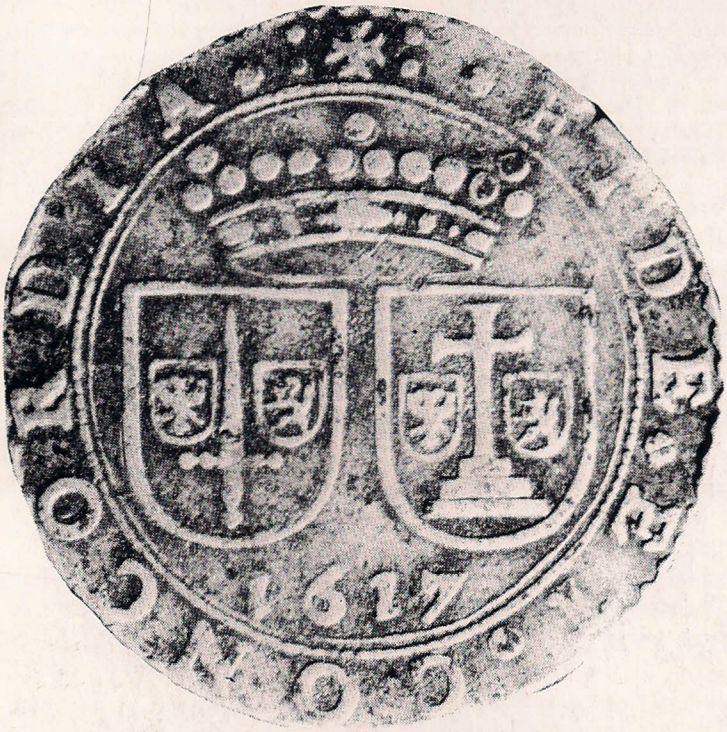

Tijdschrift van de Geschiedkundige Vereniging Het Land van Aalst

Het Land van Aalst

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging ,,Het Land van Aalst'', met de steun van de Vlaamse Gemeenschap, het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen en de Stad Ninove.

Prijs voor een jaarabonnement:
Leden: 550 fr. - Steunende leden: 800 fr. - Beschermende leden: 1200 fr.
Te storten op rek. 000-0586911-61 van Het Land van Aalst,
Bevegemstraat 14, 9620 Zottegem.

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid ,,Het Land van Aalst'' in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oostvlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender).
Initiatiefnemers en stichters waren + Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en + Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens + Arthur Broeckaert, + Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), + Jozef Van Cleemput, + Jozef De Brouwer, + Valère Gaublomme, Frits Van Acker, Basiel Boel, + Marcel Cornelis en + Jules Pieters. Latere voorzitters waren + Jozef Borremans (1953-1954), + Frits Courteaux (1963-1980) en Luc De Rijck (1980-1984) erevoorzitter.

Het bestuur van de vereniging is als volgt samengesteld:
Luc Robijns, voorzitter
Marcel Cock, ondervoorzitter
Basiel Boel (erebestuurslid), Sylvain De Lange (redacteur), Lieve De Mecheleer (redacteur), Dirk Podevijn (redacteur), Clemens Uyttersprot (erebestuurslid), Marc Uyttersprot (bibliothecaris-archivaris), Geert Van Bockstaele (beheerder), Dirk Van de Perre (redactiesecretaris), Georges Vande Winkel (bibliografie), Wilfried Vernaeve (verslaggever).

Ledenadministratie en algemene correspondentie:
Geert Van Bockstaele, Bevegemstraat 14, 9620 Zottegem
tel. (09) 360 19 04
Redactiesecretariaat en toezending kopij:
Dirk Van de Perre, Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare
tel. (054) 33 73 27

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.
Verantwoordelijke uitgever: Dirk Van de Perre
Zetel van de vereniging: Tulpstraat 1, 9308 Aalst-Hofstade
Kaftontwerp: Bart Maris
Drukker: De Riemaecker, Nukerkeplein 9, 9681 Nukerke, (055)21 14 04

Op de kaft is de penning van ,,Het Land van Aalst'' (1617) weergegeven. Op de voorzijde staat het wapenschild van de twee steden Aalst en Geraardsbergen, op de achterzijde dat van de vijf baronieën Rode, Gavere, Zottegem, Boelare en Schorisse.

ISSN 0778-7731

HISTORISCHE AANTEKENINGEN OVER SINT-LIEVENS-HOUTEM

W.L. BRAEKMAN

Ter nagedachtenis van mijn vader

De aantekeningen in verband met de geschiedenis van mijn geboortedorp die hierna volgen, zijn het resultaat van een kwarteeuw zoeken en werken in oude archieven. Ze zijn niet het eindprodukt van systematisch, gericht onderzoek maar van toevallige vondsten. Wat ze gemeenschappelijk hebben is dat ze alle op Sint-Lievens-Houtem betrekking hebben en nooit eerder werden gesignaleerd.

Dit verklaart ook hun heterogeen karakter. De meeste zijn niet meer dan "faits divers", kleingoed dat vooral het alledaagse leven, de "petite histoire" van een Vlaams dorp op anekdotische wijze illustreert. Deze bouwstenen voor een geschiedenis van Houtem werden chronologisch geordend. Ze dateren van het midden van de veertiende tot het begin van deze eeuw.

Naast branden vindt men er een vroeg mirakel van de H. Livinus, de rechtspraak op de heerlijkheid ca. 1400, een lijst van notabelen uit de vijftiende eeuw, wederspannigheid, een heel zonderlinge vermelding van heksen, een Houtemnaar als soldaat in dienst van Alexander Farnese. De markt en de beroemde Sint-Lievensbedevaart ontbreken natuurlijk niet. Zoals op alle dorpen waren er te Houtem ook herbergen en brouwerijen, waarover enkele gegevens uit de late zeventiende en het midden van de achttiende eeuw worden meegedeeld. Bendeleider Jan de Lichte en gerechtelijke gegevens vindt men er naast wildstropers, een "speelman" en de Houtemse inhoudsmaat, het "meuken". De Brabantse omwenteling heeft ook Houtem niet onberoerd gelaten.

De belangrijkste delen zijn zonder twijfel de gegevens over de vijvers te Houtem in vroeger tijd, een fragmentaire aanloop tot een studie van de boeiende geschiedenis van de eeuwenoude watermolen en een oude afbeelding van het dorpsplein, een uniek iconografisch document van grote waarde.

Deze losse Houtemniana, zeer ongelijk zowel in belangrijkheid als in omvang, hebben geen ander doel dan bouwstenen aan te brengen en algemeen toegankelijk te maken voor verder, meer systematisch gericht onderzoek.

1. Brand en Brandbestrijding (ca. 1350)

Bij de perkamenten oorkonden van de Sint-Baafsabdij wordt een stuk bewaard (1) waaruit blijkt dat kort vóór 1354 een grote brand de dorpsplaats moet hebben geteisterd. Blijkbaar was het blussen toen sterk gehinderd geworden door gebrek aan water in de onmiddellijke buurt. Dit is bijzonder eigenaardig als men weet dat volgens een taaie traditie er op het dorpsplein visvijvers waren (2). Hoe is het dan mogelijk dat er watergebrek was om te blussen?

Wat er ook van zij, zeker is dat op 7 mei 1354 de proost van de St.-Baafsabdij aan de schepenen van Houtem, Abin Quade paeie, Joeris van Brugghe, Jan de Sceere en Lievin der Damen, de toelating verleent om op de "place" een waterput aan te leggen:

> .... de welke woenende sijn omtrent de place te sente lieuyns houthem eenen putte te makene te haren nutscepe ende profite in die voerseide place, twee roeden wijt, drie ende eene halue roeden lanc ende den voors. putte te doene belukene (3) met eenen tune (4) alse waerbi datter gheen grief (5) af en ghescie ende oec te besettene met wlghen (6) of met popeliers om den twn (=tuun) daer af te makene... mids der daghelyxscher groeten vreesen die sij hebben daer van brande, dwelke daer cortelike voerleden was...

De rechthoekige put was dus omringd door bomen en een houten afsluiting om ongevallen te vermijden. Werd deze later gebruikt om vis te kweken en werd hij een van de vijvers op het dorpsplein? De brand die "cortelike voerleden" op het dorp gewoed had, moet inderdaad zeer ernstig geweest zijn om de aanleg van een speciale waterput te vragen en te bekomen. Over die brand zelf zijn mij geen andere gegevens bekend.

2. Een mirakel in 1360

In een Latijnse kroniek van de Sint-Baafsabdij te Gent, geschreven door monnik Jan van Tielrode ca. 1298, komen een aantal toevoegingen voor op bladen die oorspronkelijk blanco waren gebleven. (7)

(1) RA Gent, *Oorkonde Sint-Baafs*, 1354, 7 mei.
(2) Zie ook verder nr. 9.
(3) *belukene*: omheinen.
(4) *tune*: afsluiting.
(5) *grief*: onheil.
(6) *wlghen*: wilgen.
(7) Bibl. Univ. Gent, Hs. 439, fol. 2v.

Op een schutblad vooraan heeft een hand uit de veertiende eeuw een nota in het Latijn geschreven die op Sint-Lievens-Houtem, een van de talrijke bezittingen van de abdij, betrekking heeft.

Daar lezen we dat er op de feestdag van Sint-Pieter en Paulus (29 juni) 1360 in de kerk van Houtem een mirakel is gebeurd. Een zekere Egidius, bijgenaamd Adelen, uit Herzele, kwam er in de kerk en ging naar de "capella beati liuini". Hij zwoer (*horribiliter iuravit*) dat hij aarde zou nemen uit het graf van de heilige. Hij ging naar binnen en stak zijn rechterhand uit om wat aarde te nemen. En toen gebeurde het: zijn hand kon hij plots niet meer bewegen. Hij wilde het graf verlaten maar dat kon hij evenmin. Een zekere Johannes en Baldwinus de Huutberghe, beiden dorpsgenoten van hem uit Herzele kwamen later ook in de kerk. Egidius riep dat ze hem uit het graf moesten trekken. Ze grepen zijn linkerhand en trokken uit alle macht, maar het was allemaal tevergeefs. Egidius huilde dat ze moesten ophouden want dat ze zijn arm uit zijn lichaam gingen sleuren.

Toen werden Nicolaus, de pastoor van "paruo houtem", d.i. Letterhoutem, en Johannes Pau, de "capellanus beate marie in houtem", de pastoor van Houtem, erbij gehaald. Ze raadden Egidius, die nog steeds in het graf zat, aan te biechten. Hij stemde daarmee in. Pastoor Nicolaus daalde in het graf af, hoorde de biecht van Egidius die daarna zonder moeite uit het graf geraakte. Wellicht was ook zijn rechterhand en -arm weer in orde, maar dat wordt niet expliciet vermeld.

3. Rechtspraak op de heerlijkheid van Sint-Baafs (ca. 1400)

Herhaaldelijk diende de Sint-Baafsabdij in de loop der tijden haar heerlijke rechten te verdedigen tegen de aanspraken van de baljuw van het Land van Aalst. Dit leidde tot processen van allerlei aard. Interessant zijn daarbij getuigenissen van bewoners van de heerlijkheid. Aan hen wordt gevraagd uit hun eigen ervaring voorbeelden te geven van gevallen waarin de abdij op Houtem haar rechten van "hoeghe, middele ende neder justicie bastarde ende van boni ende alsulcke boeten als daer gheuseert ziin" zonder tegenspraak heeft uitgeoefend.

In een proces van ca. 1400 tussen de abdij en de baljuw van het Land van Aalst, Robbrecht van Cappelle (1397-98) en Willem Haelwiin (1399-1413), komt als eerste Olivier van Busseghem, de "prochipape van houtem, hout .LV. jaer of daer omtrent" aan het woord. (8)

(8) RA Gent, *St.-Baafs*, K 8434.

Hij verklaart dat hij heeft horen zeggen "dat een broeder Jan gheberrent (9) was, een ander onthoeft, ende een derde ghehanghen ten diverscen tiden binnen der prochien van houtem ende bi wette daer verwijst", d.i. door de rechtbank van de heerlijkheid daartoe veroordeeld. Hij weet ook dat de goederen van deze veroordeelden door de baljuw van St.-Baafs werden aangeslagen zonder dat iemand hem dit recht betwist heeft.

De pastoor weet ook dat de "kerke van S. Baafs gehadt heeft ende sculdich es te hebbene also men daer ghemeenlic seeght, al tgoed dat blijft of dat men bevinden can bin den voorseiden heerscepen daer onghedeghene (10) bastaerde hute versteerven", tenminste als die door het poorterschap van een stad, bv. Aalst, daarvan "niet bevrijt en ziin". Zo herinnert hij zich het geval van Jan Meeren of Suliere. Die stierf "te crappeneecke binnen houthem" en zijn hofstede met al wat erop en erin was werd "sonder eenich wederzegghen" (11) door Jan van den Leene, de proost van Sint-Baafs, in ontvangst genomen. Dit gebeurde rond 1370. Nog een paar jaar vroeger gebeurde hetzelfde met het goed van Willem Copins. Hij haalt nog enkele andere voorbeelden aan, o.m. dat van Jan van Bels die in het buitenland stierf en wiens "hofstede" gelegen "an de plaetse thoutem" ca. 1375 door baljuw Stevin de Bruwere werd in ontvangst genomen.

Een andere getuige, de zeventigjarige Houtemnaar Stevin de Sceermere, deelt nog interessante gegevens mee in verband met het reeds hierboven vermelde geval van broeder Jan die "gheberrent" was te Houtem.

Hij heeft persoonlijk gekend "broeder Janne vornoemd ende sach wonen int gasthuus thoutem, leden omtrent .LX. jaer". Deze broeder Jan werd door Jan Fallois, toen baljuw van de Oudenburg te Gent, te Houtem gevangen genomen en naar Gent gebracht, "mits dat hij eenen gheiusticijert hadde metten brande, die den vorseiden broedre Jan bedreghen hadden". Deze eerder vage aanduiding betekent wellicht dat broeder Jan ermee gedreigd had iemand of iemands huis in brand te steken of dat ook effectief had gedaan. Deze zonderlinge "broeder" Jan werd echter op vraag van de abdij "weder brocht... thoutem, ende ghelevert Goesin van den vivere... in dien tijt baliou der vorseide kerken int vornoemde heerscip". Hij werd daarop in Houtem veroordeeld om verbrand te worden".

Andere getuigen zijn de volgende "ouders", d.i. bejaarde inwoners van Houtem: Gillis de Bliec, Gosin Veldeman, Gosin vanden Vivere,

(9) *gheberrent*: verbrand.
(10) *onghedeghene*: zondig, slecht, ook onvolwassen (de priecieze betekenis hier is onduidelijk).
(11) *wederzegghen*: betwisting.

Jan Couterman, Jan Ebbrecht en Lieven de Paepe.

De directe aanleiding tot deze reeks getuigenissen was de betwisting tussen de abdij en de baljuw van het Land van Aalst in verband met de nagelaten goederen van Mergriete Gheylen, dochter van Mergriete.

4. Notabelen in de vijftiende eeuw

In een processtuk uit het begin van de vijftiende eeuw, dat betrekking heeft op een van de talrijke jurisdictiebetwistingen tussen de Sint-Baafsabdij en de baljuw van het Land van Aalst (12), komen enkele gegevens over Sint-Lievens-Houtem voor. Daar die verborgen zitten in een zaak die te Vlierzele te situeren is, lijkt het niet overbodig ze hier even te signaleren.

Rond 1402 waren er te Houtem de volgende notabelen:
de baljuw: Stevin de Bruwere
7 *schepenen*: Daneel van Boxstaele, Lievin Neesten, Lievin de Rouc, Gillis de Clerc, Jan Lauwers, Joes de Troch en Jan Vertruden.
de prochipape: Olivier van Bussegem (reeds in het voorgaande nummer vermeld).
de koster: Lauwers vanden Berghe
de schouteet: Heinric Arents (*alias* Van Sceysinghen).

In 1408 was Janne de Scermere "schouthete" en Stevin de Smet de "clerc". Een van de schepenen was Casin Vertruden. Deze laatste woonde op het Hof te Houtem en daar bevond zich ook de gevangenis. De andere schepenen waren toen: Pieter de Scriuere, Gillys van Boterberghe, Godevaert van Scoenbrouc, Wouter van Impe en Jan Buxtale. De "voorscepene" was Clais Mijs. (13)

Baljuw de Bruwere werd wellicht opgevolgd door Jan Jooris (1421-1426). (14)

In 1465 was Arendt Boone baljuw (15) en de ontvanger van de Sint-Baafsabdij te Houtem heette toen Lodewijc de Commere. In datzelfde jaar deed Nicasis, zoon van Gillis, die op de "paardemerckt" woonde, zijn "eerste messe". De namen van zes schepenen zijn bekend: Jacop Bavegheems, Jan de Wale, Casin Vertruden, wellicht de zoon van de gelijknamige schepen uit 1408, Lievin Beutacq, Jan Cortvriendt en Christoffel de Raed.

(12) W.L. Braekman, "Drie Processen te Vlierzele uit het begin van de vijftiende eeuw", *Het Land van Aalst* 39 (1987), 1-14.
(13) W.L. Braekman, "Het Weghalen van Jan de Dievel uit de gevangenis te Sint-Lievens-Houtem rond 1408", *Jb. Zottegemse Cult. Kring* (1977) 9-19.
(14) W.L. Braekman, "Enkele processen te Sint-Lievens-Houtem uit de vijftiende eeuw", *Het Land van Aalst* 23 (1971), 35-47.
(15) Hij was reeds baljuw in 1456.

5. Wederspannigheid tegen de baljuw (begin 16de eeuw)

De Sint-Baafsabdij hield streng de hand van het erkennen van haar gezag en de volle uitoefening van haar rechten. Haar politieofficier ter plaatse was de baljuw en elke poging diens gezag te ondermijnen of te betwisten werd streng gestraft.

Dat ondervonden leden van de familie Cuse, zoals blijkt uit een ongedateerd vonnis dat, naar het schrift te oordelen, uit de vroege zestiende eeuw stamt. (16)

Hieruit blijkt dat Jan Cuse ruzie had gekregen met verder ongenoemde personen "int huus van Janne Meghiels". Toen de baljuw ter plaatse kwam en hem wilde inrekenen, stelde hij zich te weer tegen het wettelijk gezag. Toch werd hij overmeesterd en in de gevangenis opgesloten. Hij werd daaruit echter verlost door zijn vader Andries en zijn broer Michiel die daartoe een gat in de muur van de gevangenis maakten, en de boeien van de gevangene braken.

Jan Cuse wordt veroordeeld tot een geldboete en "sal betalen... alle steencosten, sluten ende ontsluten ende dbreken van den boeyen te reparerene alsoe zij waren".

Maar daar bleef het niet bij. Wegens de wederspannigheid tegen de baljuw, "omme dat hem upstelde jeghen de vors. bailiu van hautem", krijgt hij nog een supplementaire straf.

Op de dag en het uur "alst mijnen heere den proest ghelieuen sal", en in't bijzijn van al wie de proost daar bij aanwezig wil zien, moet Jan Cuse de volgende publieke vernedering ondergaan. Met een waskaars van twee pond in de hand moet hij, vertrekkende uit de kerk "ront omme den keerchove" gaan, blootshoofds, "ongheguert ende baervoet". Bij het verlaten van de kerk moet hij de proost luidop smeken "omne gods wille dat hij hem dat vergheven wille en tghoont dat hij dede, dat was tsavons naer dranc, onghevroetscipt (17) ende onwetende wat hij dede".

Na deze woorden moet hij met de kaars rond het kerkhof gaan en bij het terugkeren in de kerk nogmaals dezelfde woorden herhalen. Daarna moet hij de kerk binnengaan en de brandende kaars "ten hoeghen hautare" laten als hij daarbij komt. Bovendien moet hij "gane eene peelgrimage binnen xiiij daghen naer dats hem mijn heere sal vermanen of doen vermanen, nemende palstere ende sceerp (18) inde selve kerke". Hij moet een bedevaart ondernemen "tonsen vrauwen talre", O.-L.-Vrouw van Halle en daarvan de nodige "brieven" of bewijsstukken meebrengen.

(16) RA Gent, *St.-Baafs*, K 8339.
(17) *onghevroetscipt*: uit dwaasheid, domheid.
(18) *palstere ende sceerp*: pelgrimsstaf en -tas.

Andries en Michiel Cuse moeten zich borg stellen voor de correcte uitvoering van het vonnis en zelf ook een substantiële geldboete betalen.

6. Een "corporaelschap" van heksen (1595)

In een heksenproces dat te Ninove en omstreken in het laatste decennium van de zestiende eeuw grote weerklank heeft gevonden, werd Elizabeth Vlamynx vervolgd, gepijnigd tot ze bekentenissen aflegde, en te Gent ter dood gebracht.

Deze pijnlijke zaak tegen een lid van een vooraanstaande familie uit Ninove werd behandeld door de Raad van Vlaanderen te Gent. De notulen van de ondervragingen op en buiten de pijnbank zijn bewaard, zodat we in detail over deze zaak zijn ingelicht, zoals ik elders heb aangetoond. Hier verdient echter een bijzonderheid onze aandacht.

Op de pijnbank wordt haar gevraagd of zij niet behoort tot het "corporaelschap" der heksen van Aalst of van Sint-Lievens-Houtem. (19) Dit is des te verwonderlijker daar beide plaatsen nu niet precies in de omgeving van Ninove gelegen zijn. Aalst is qua grootte en belangrijkheid wel met Ninove te vergelijken, maar voor Sint-Lievens-Houtem is dit zeker niet het geval.

Wat de rechters te Gent ertoe heeft bewogen te vragen of de verdachte behoorde tot het "corporaelschap" van Sint-Lievens-Houtem is dan ook allesbehalve duidelijk. Het minste dat men mag vooropstellen is dat de rechters vernomen hadden of om de ene of de andere reden vermoedden dat er te Sint-Lievens-Houtem een groep heksen actief was. Het woord "corporaelschap" verwijst immers duidelijk naar de organisatie waarvan heksen verondersteld werden deel uit te maken. Gewoonlijk nam men aan dat een dergelijke groep heksen twaalf leden telde, waarbij als dertiende de duivel diende gevoegd te worden die op hun vergadering of sabbat aanwezig was en er zich allerlei zonderlinge eerbewijzen liet welgevallen.

Dit is de enige vermelding van heksen te Sint-Lievens-Houtem die mij bekend is.

7. Een soldaat van Farnese (1592-97)

In 1592 is Pieter de Coninck, "lantsman", d.i. landbouwer, "duer bevel vande wethouders der voers. prochie van Houtem" gegaen met zijn busse omme den ommeganck der prochie van Busbeke... te ver-

(19) Zie W.L. Braekman: "Heksen uit Ninove en Pollare in 1595 voor het Gerecht", *Volkskunde* 91 (1990), 1-33 (p. 29).

chieren". (20) Hij moest dus, gewapend met zijn geweer, in de ommegang te Borsbeke gaan samen met anderen om door hun aanwezigheid de stoet wat meer luister bij te brengen.

Wanneer de ommegang gedaan was heeft hij "hem gaen recreeren" in dat dorp. Daar geraakte hij wellicht in een herberg verwikkeld in een twist waarbij ook Lievin Impens, de baljuw van Borsbeke betrokken was. Deze laatste werd door Pieter de Coninck neergestoken.

De moordenaar vluchtte in allerijl en ging voor vijf jaar dienst nemen in het leger "vanden coninck van glorieuse gedachtenisse", d.i. Filips II die in 1598 overleed. Als huurling trok hij mee "inde voyaigen van vranckerijck metten hertoghe van Parme", d.i. Alexander Farnese. Deze werd door Filips II naar Frankrijk gezonden om daar de katholieken te helpen. Gedurende deze tijd werd Pieter "zwaerlyck gequest ende tot drie reijzen toe geschoten".

In 1598 vraagt hij aan de koning "gracie ende ghenade van rigueur van justitie", d.i. vrijstelling van rechtsvervolging. Dit zal hem toelaten naar Houtem terug te keren zonder het gevaar te lopen voor de moord te Borsbeke alsnog vervolgd te worden.

8. Aantekeningen bij de Sint-Lievensbedevaart

De beroemde - en beruchte - bedevaart die elk jaar op het einde van juni door de Gentenaars werd ondernomen tot hij in 1540, wegens de steeds ermee gepaard gaande baldadigheden, door Keizer Karel V werd afgeschaft, heeft reeds veel inkt doen vloeien. (21)

Toch is het bijzonder jammer dat bij deze beroemde en beruchte processie, wegens onvoldoende historische gegevens, nog heel wat vraagtekens blijven. De bedevaart begon te Gent op de vooravond van Sint-Pieters en Pauwel en keerde de dag nadien (29 juni) naar Gent terug.

Onlangs is gebleken dat een paar van de door zestiende-eeuwse ooggetuigen van de processie vermelde bedevaartlepels bewaard zijn gebleven. Het zijn houten lepels met versierde steel waarin op het uiteinde de nijptang met uitgerukte tong is uitgesneden. Dat zijn de twee karakteristieke attributen van de H. Livinus, waarmee hij dan ook steeds wordt afgebeeld.

Bovendien werd ook het bewijs geleverd dat in de late zestiende eeuw (rond 1575) bedevaartvaantjes van Sint-Lieven in omloop waren en ook loden pelgrimstekens die "tacken van Sente Lieven" genoemd

(20) RA Brussel, *Geheime Raad, Spaanse Periode*, nr. 908.
(21) Onder de belangrijkste vermelden we: F. De Potter, "De St.-Lievensprocessie uit Gent naar Houtem", *De Vlaamsche Kunstbode* XXVIII (1898), 5-17, J. Gessler, "De aloude bedevaart naar Sint-Lievens-Houtem", *OvZ* XVI (1941), 65-73 en P. Claeys, *Pages d'histoire locale gantoise* (Gent, 1894), I, hfst. 12 en III, hfst. 4.

✠ H. Livinus, Patroon van Gent

Uit: J. Hillegeer, *België en zijne Heiligen* (Gent, 1868)

worden. Van het vaantje noch van de "tacken" werd echter een exemplaar gevonden. (22) De vermelding van vaantjes en "tacken" komt voor in de rekeningen van de abdij van Sint-Baafs en uit dezelfde bron is ook de hiernavolgende post afkomstig.

Het is de helaas zeer beknopte maar in rekeningen gebruikelijke opsomming van personen aan wie de abdij in een bepaald jaar om de ene of de andere reden geldsommen heeft betaald. Hoe summier de gegevens ook zijn, toch bevatten ze enkele tot op heden onbekende feiten.

In de rekeningen voor de periode kerstmis 1524 tot kerstmis 1525 vinden we de volgende post: (23)

> Item betaelt te sente lieuins hautem te keeremesgheldt beede de baillius vander gulde elcken .xii.gr. de vier gheselscepen ende de voorderlijne ende dachterlijne al te zamen elcken gheselscepe .ij. sch. gr. het calffel .xii. gr. den beijaerders van houtem .viij. gr. somme te samen beloopt compt mids des pachtersse drinc .xiii. sch. viii. d gr.

Uit deze post krijgt men de indruk dat er naast de "vier gheselscepen" ook nog de "voorderlijne" en "dachterlijne" bestond, in totaal dus zes "gheselscepen". Dit is echter wel niet zo bedoeld, zoals blijkt uit de post die in 1537 in de rekeningen voorkomt: (24)

> Eerst bet. vp sente pieters dach xvc xxxvij van kerckmesse gelde thauthem den beijaerders .xij. g. den dienaers van ghent .ij. s. g. de vier gheselschepen te weetene de voorder lijne de achter lijne den schipmakere ende den toerteneers elc xij g. ... den .ij. baillius vanden gulde .ij. s. den calfuelle .xij. g. comptant.

Met "de beijaerders" worden wel de klokkenluiders van Houtem aangeduid die wellicht de kerkklokken in beweging brachten wanneer de processie te Houtem aankwam. Wie precies met "den dienaers van ghent" bedoeld wordt is niet zo duidelijk. Men kan vermoeden dat het begeleiders waren van de bedevaart die door de stad Gent (of de abdij) werden meegestuurd om toch voor enige ordehandhaving te zorgen. Gezien de kleine som waren ze niet talrijk, tenzij de aangegeven som aan elke dienaar individueel werd uitgekeerd, maar dit lijkt wel heel onwaarschijnlijk.

(22) W.L. Braekman, "Bedevaartlepels, -vaantjes en "Tacken" van Sint-Lieven", *OvZ* 66 (1991), 11-20.
(23) RA Gent, *Sint-Baafs*, K 4126, fol. 12r. In de daaropvolgende jaren wordt deze post woordelijk herhaald.
(24) RA Gent, *Sint-Baafs*, K 4127.

Uit deze laatste rekeningpost blijkt duidelijk dat er vier "gheselschepen" waren. Wat hun rol was, hoe ze waren samengesteld en waarom ze de namen droegen van b.v. "schipmakere" of "toerteneers" is niet duidelijk. Voor de overige twee, de "voorder lijne" en de "achter lijne" kunnen we veronderstellen dat de eerstgenoemde vooraan en de laatstgenoemde achteraan in de bedevaart ging, maar ook dit is alleen een veronderstelling. Voor zover mij bekend zijn de hierboven staande rekeningposten het enige bewijs dat er niet minder dan vier gezelschappen, elk met een eigen, voor ons intrigerende naam, aan de bedevaart deelnamen.

De namen "den schipmakers" en "den toerteneers" zijn alleszins merkwaardig maar - zoals reeds gezegd - de betekenis van de woorden zelf, en uiteraard nog meer de rol of de activiteiten van deze groepen zijn niet zo duidelijk.

Volgens het WNT is *toerte* een pannekoek en in deze betekenis is het woord slechts vanaf de tweede helft van de zestiende eeuw geattesteerd. Het adjectief *toertig* is wel afgeleid van *tort* (mest) en betekent grappig, koddig maar in de overdrachtelijke zin komt het maar vanaf de zeventiende eeuw voor. Het lijkt mij wel mogelijk dat toerteneers, een woord dat overigens van nergens anders bekend is, (panne)koekmakers, - bakkers zou kunnen betekenen maar voorzeker is het veel waarschijnlijker dat het verband houdt met *toertig* en dan als grappen- en potsenmakers te interpreteren is.

Bij "schipmakere" kan men denken aan de scheepsbouwers of -makers, een nering die ook in Gent bestond. Toch is dan "de schipmakere", enkelvoud wel vreemd als een groep van leden van deze nering zou bedoeld zijn. Voor zover mij bekend was er trouwens geen bijzondere reden waarom de Gentse scheepsbouwers in deze bedevaart zouden opstappen. Het blijkt dus een onopgelost probleem wat met "de schipmakere" precies wordt bedoeld.

Het is evenmin uitgesloten dat een schip op wielen, een *currus navalis* werd meegevoerd en dat een bepaalde groep mensen (het schippersambacht van Gent) voor dit onderdeel van de bedevaart verantwoordelijk was. Maar ook dat is een hypothese.

De vermelding van twee "baillius vander gulde" wijst erop dat er twee "guldes" woonden. Deze twee gilden zijn wel reeds uit andere bronnen bekend. De ene was "de gilde van binnen" d.i. van Gent. Ze bezorgde voor het dragen van de "reve" of fiertel van Sint-Lieven van Gent tot aan de grens met Houtem. In Houtem zelf werd hun werk overgenomen door "de gilde van buiten" d.i. van Houtem. (25)

(25) Cf. J. Gessler, *Op. cit.*, p. 67 nota 3. Om de zaak nog ingewikkelder te maken blijkt dat met deze twee "gilden" later nog een derde, die van "den Aelmoesen van Sint-Lieven", versmolten werd.

Blijft nog "den calfuelle": ook hiermee worden blijkbaar een groep mensen bedoeld waarvan het aantal en het belang, gezien de gelijke betaling, vergelijkbaar is met elk van de vier "gheselschepen". Bekend is dat er te Houtem een herberg was, "het Calf" genoemd, die zich bevond en nog bevindt (met een andere naam) op de hoek van de dorpsplaats en de Eilandstaat, rechtover de kerk. Men mag aannemen dat "den calfuelle" met "het Calf" in verband staat. Logeerde de groep die "den Calfuelle" genoemd wordt in deze herberg gedurende de nacht van 28 op 29 juni? Wat was dit "Calfuelle" (kalfsvel = stuk beschreven perkamenten (26)) precies? Was dit een Gentse groep en wat was de rol ervan in of bij de bedevaart? Was het "calfuelle" een groep die een perkamenten oorkonde met privilegies of voorrechten plechtig in de bedevaart meedroeg? Op al deze vragen moet ik helaas het antwoord schuldig blijven.

Tenslotte is er nog "des pachtersse drinc" die in de eerste - niet in de tweede - hierboven aangehaalde rekening wordt aangegeven, zonder evenwel de preciese som te vermelden die daarvoor werd betaald.

Met de "pachtersse" wordt wel de vrouw van Joos Haelterman bedoeld. Deze laatste was in 1524 pachter van het hof (de *curtis*) van Houtem, een zeer groot landbouwbedrijf van ca. 100 bunder. In de pachtakten die over deze hoeve bewaard zijn, komen gewoonlijk een aantal verplichtingen voor die op de abt en/of zijn vertegenwoordigers bij een verblijf te Houtem betrekking hebben. Bij die gelegenheid wordt ook bepaald dat de pachter van het hof bij de bedevaart een aantal bedden moet ter beschikking stellen en voedsel gratis leveren aan een aantal paarden en mensen. Het is natuurlijk in dit verband dat de som voor "de pachtersse drinc" betaald werd. De dranken waren niet in de verplichtingen van de pachter inbegrepen en moesten dus wel door de abdij aan de "pachtersse" vergoed worden.

Uit de twee rekeningposten komen dus weer een paar nieuwe elementen aan het licht. Alhoewel ze wegens het beknopte karakter van de aanduidingen niet steeds even duidelijk zijn, zijn het toch waardevolle nieuwe feiten die zonder twijfel tot een preciezer beeld van de bedevaart hun verrassend steentje bijdragen.

9. De vijvers van Houtem

Dat er vroeger te Houtem een groot aantal vijvers zijn geweest, kan niet worden betwijfeld. Hoeveel er dat precies waren en waar die zich dan wel bevonden, is echter een heel andere vraag. Het lijkt ook meer dan waarschijnlijk dat dit aantal in de loop der eeuwen niet steeds

(26) Fr. De Potter, *Chronijcke van Ghendt, door Jan van den Vivere* (Gent, 1885), p. 429.
(27) RA Gent, *St.-Baafs*, R 65, fol. 98 v. Aangehaald door Fr. De Potter en J. Broeckaert, *Geschiedenis van de Gemeenten* (Gent, 1897), Ve Reeks, 5e deel, *St.-L.-H.*, p. 3.

gelijk is gebleven. Tot in het begin van de negentiende eeuw waren ze talrijk, daarna is hun aantal geleidelijk kleiner geworden en nu zijn ze alle verdwenen.

Beginnen we met te zeggen dat een taaie orale traditie wil dat er een aantal vijvers waren op de dorpsplaats. Dit is een mondelinge overlevering die we gesteund vinden door een passage in een register van de lenen van de Sint-Baafsabdij dat uit 1517 dateert (27):

> twee wateringhen ende putten om visschen up te voedene, ligghende te Sinte Lievens Hautem op de plaetse, deen in dandre met eendre gracht, heetende de Veste, ende duerlijt van watre omme te visschen alst noot zijnde ende men visschen wille, heetende de Toortsgracht...

Deze passage is niet helemaal duidelijk maar toch is zeker dat er *twee* visputten of -vijvers op de dorpsplaats waren. Beide, samen een dagwand groot, waren verbonden door een gracht die de Veste heette. Verder is er sprake van de *Toortsgracht*. Dit zijn dan de twee putten of vijvers op de dorpsplaats.

Dit is een belangrijk historisch dokument, vermits het de enige mij bekende authentieke tekst is waar zeker van "putten" *op* de dorpsplaats zelf sprake is. Zoals hierna zal blijken waren er te Houtem talrijke vijvers, maar in geen enkel andere tekst worden die duidelijk *op* de dorpsplaats zelf gelocaliseerd.

De toponiem "Toortsgracht" is wellicht dezelfde als "Touts ofte Tolsgracht": deze laatste vinden we in 1639 vermeld (28): een partije bij de perdemarckt genaempt Touts ofte Tolsgracht, N. de zelue gracht...". Deze gracht op de zuidzijde van de dorpsplaats loopt wel parallel met maar niet op de plaats zelf (29).

Als vaststaand mag men aannemen dat er op de dorpsplaats te Houtem eeuwenlang twee vijvers geweest zijn. Beide waren gelegen onderaan, op het laagste gedeelte van het plein.

Op de kaart van het Land van Aalst, getekend door de Gentenaar Jacques Horenbault (30) in 1596 ziet men vóór en rechts van de kerk van Houtem een enkel vijvertje afgebeeld. Op de Ferraris-kaart van ca. 1771-78 is eveneens een kleine vijver te zien helemaal onderdaan de dorpsplaats en ook op de Popp-kaart is dit het geval. Daar beide vijvers, zoals zo dadelijk zal blijken, heel dicht bij elkaar gelegen waren, is het goed te begrijpen dat ze op de genoemde kaarten als één geheel staan aangegeven.

(28) RA Gent, *St.-Baafs*, R 806, p. 16.
(29) Zie W.L. Braekman, "Pachthof en Bezittingen van de St.-Baafsabdij te Sint-Lievens-Houtem tot 1642", *Hand. Zottegem Genootsch. voor Geschiedenis* III (1987), 213-227. (Zie de kaart van de zuidzijde van de dorpsplaats).
(30) Niet *Horenhault*, zoals ten onrechte vermeld staat op de herdruk van deze kaart die door de Geschiedk. Vereniging "Het Land van Aalst" in 1988 werd uitgebracht.

De precieze localisering van deze vijvers ziet men duidelijk op het kadastraal plan van het dorpsplein uit 1812 (31), dat hierbij wordt afgebeeld.

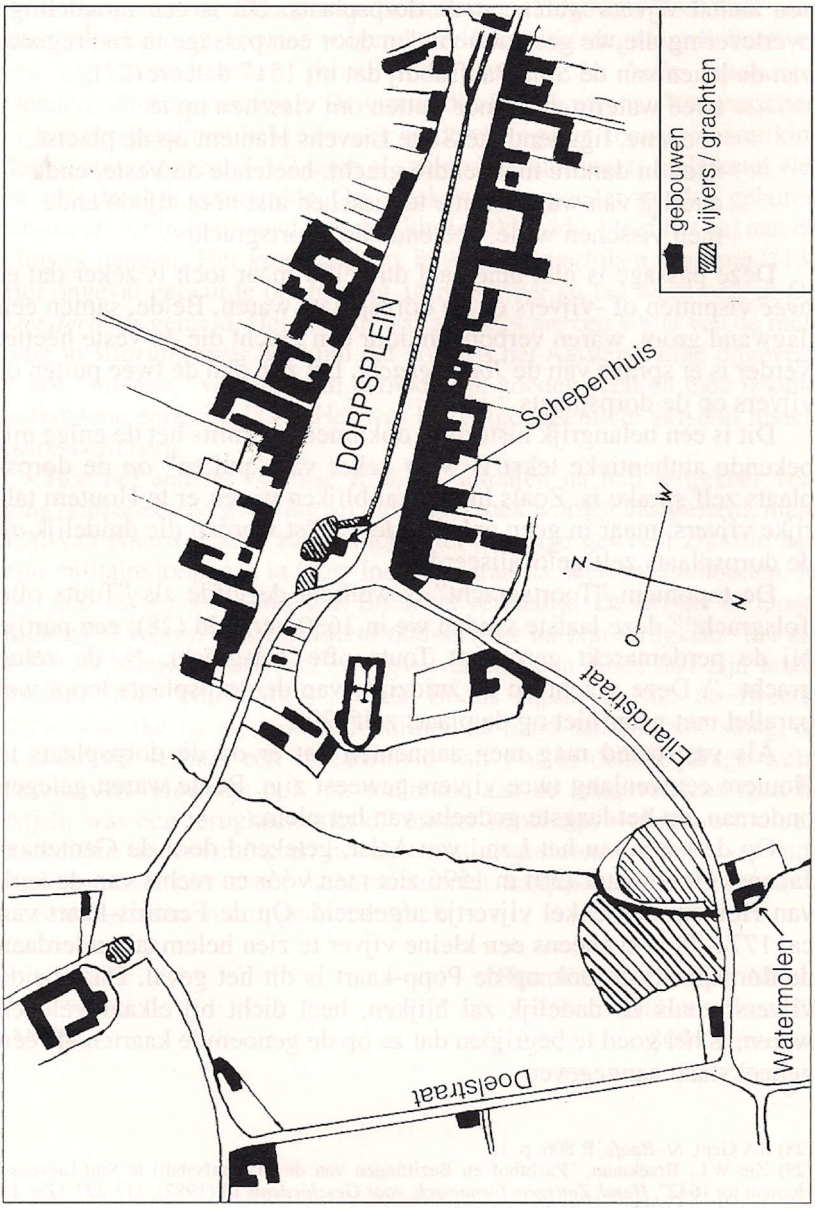

(31) RA Gent, *Kaarten en Plans*, nr. 2840/1-4.

Dit is een bijzonder interessant document. Men ziet duidelijk de twee vijvers onderaan op het plein: de grootste in het verlengde van de Eilandstraat met ervoor het schepenhuis (32). De tweede, veel kleinere vijver, ligt ten Oosten daarvan. Interessant is ook te zien hoe de grootste vijver met een lange, smalle gracht verbonden is die, helemaal boven aan het plein, zelf door twee grachten wordt gevoed. Deze twee armen waren wellicht - dit blijkt niet uit het plan - verbonden met een vijver (of twee?) die nog meer naar het westen gelegen was.

Dit kadastraal plan geeft wel de localisatie van de twee vijvers en de lange gracht weer, zoals die al eeuwen te voren zogoed als ongewijzigd bestond. Hiermee komt dan ook een einde aan de gissingen over het aantal en de precieze ligging van de vijvers op het plein. Ze verdwenen definitief op het einde van de vorige eeuw.

Het plan van 1812 is ook om andere redenen interessant. Zo ziet men dat het dorpsplein ten Oosten van de twee vijvers nog een stuk doorliep en dus toen nog veel groter was dan nu. Ook de gebouwen worden duidelijk aangegeven. De Eilandstraat en Doelstraat waren bijna volledig onbebouwd. In de Eilandstraat was er alleen de watermolen met molenhuis met er tegenover twee zeer grote vijvers. Ook bij het begin van de Diepestraat was er een vijver.

Er waren dus te Houtem nog meer en grotere vijvers dan de twee op het dorpsplein. Zo waren er volgens het plan van 1812 drie vijvers op de Dries (zie afbeelding), een in de Krabbenijkstraat, één grote in de vorm van een tennisraket vóór het Hof ten Broeke (zie afbeelding), enz.

Wat weten we over deze en andere vijvers die niet op het dorpsplein lagen?

Hieronder volgt een bloemlezing van gegevens die uit de archieven, vooral rekeningen, van de Sint-Baafsabdij afkomstig zijn en relevant blijken voor de namen, de grootte, de ligging van de vijvers van Houtem. In een pachtcontract van het Hof van Houtem dat dateert uit 1365 blijkt dat de vijvers toen samen met het hof verpacht werden. Er waren er toen drie: "de drie viuers moet hij (= de pachter) laten ten ende van sinen pachte..." en er hoorden ook twee weiden bij: "de bekemersch" en "den ouden mersch" (33).

Alhoewel we dus mogen aannemen dat er drie vijvers waren, leest men in 1407 toch van werken uitgevoerd in "beede den viuers thoutem". (34) Het jaar daarop worden reparaties in rekening gebracht aan "den ouersten viuere" waar een "gront goten" en een "wintgoten" gelegd werden. De naam "ouersten viuere" wijst erop dat er toen ook een "nedersten" vijver was.

(32) Zie ook hieronder.
(33) RA Gent, *St.-Baafs*, Charters.
(34) RA Gent, *St.-Baafs*, R 97/5.

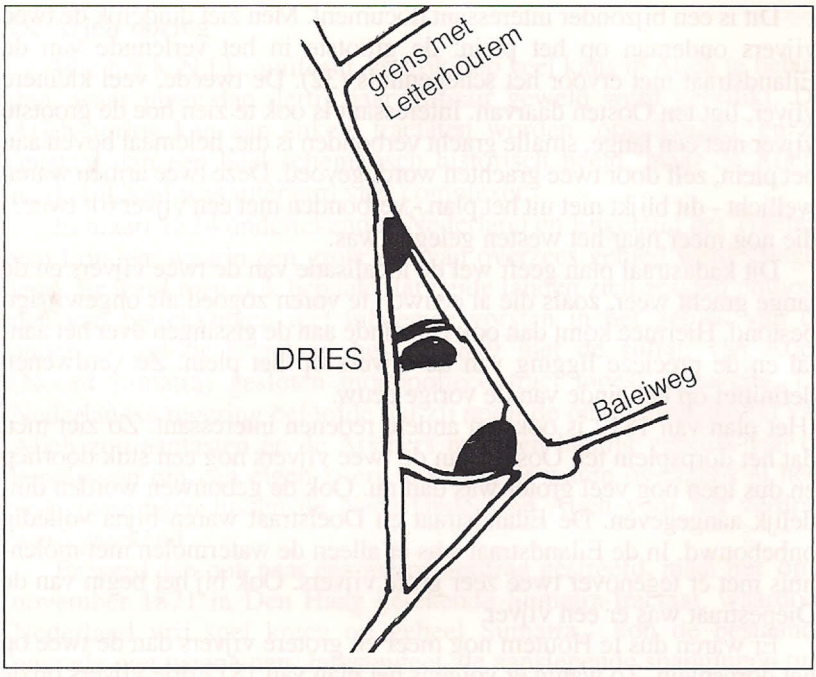

De drie grote vijvers op de Dries.

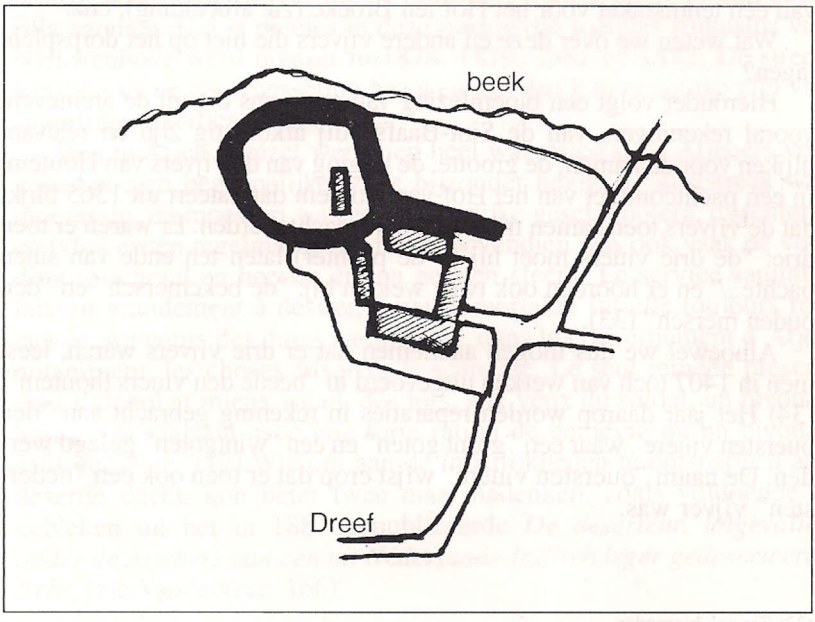

Grote vijver in raketvorm bij het jachthof 'ten Broeke' van de Aalmoesenije van Gent (Bij 'Domiensenberg')

Er gaat bijna geen jaar voorbij of er zijn posten in de rekeningen waarbij men mensen betaalt "van visschene ende de viuers te verwaerne" of waar sprake is "van costen alsmen ghevischt heeft ende snachts ghewaect". (35) Dit nachtelijk waken was bedoeld om te beletten dat de vis gestolen werd.

In 1409 zijn werklieden betaald om "van den cleenen viuere an de molen de cante te rumene ende lesch huut te treckene" (36), en het jaar daarop "vanden groten viuere .xlij. roeden huut te schietene. (37) In 1416 heeft men "gheuroght in beede de cleene viuers .xvj. daghe" (38) en het jaar nadien werd modder gehaald uit "den nedersten viuere" en heeft men ook vier dagen gewerkt "int cleen viuerken" (39), zodat men weer de indruk opdoet dat er toch drie vijvers waren.

Bij het afsluiten van het pachtcontract voor het Hof van Houtem voor de periode 1407-1416 behoudt de abt zich het recht voor om nog een vijver aan te leggen: "mach doen maken int vors. nieulant eenen viuere also groot alst hem ghelieft". (40)

Op het einde van de vijftiende eeuw treffen we dan een belangrijke post aan in de rekeningen waar toevallig ook de namen van drie vijvers genoemd worden (41):

> Item betaelt van werckene in drie viuers. Eerst Jan de rom de jonghe, van kerrene vten *muere viuere*...
> Item bet. Jan de rom doude, van kerrene vten viuere ande muelne, gheheeten *tghogste cappoenken*...
> Item bet. Joos de rouc vanden neersten viuere ande muelne, gheheeten *cleen cappoenken*...

In 1530 is er sprake van de "reparatie ghedaen anden *meiruiuere* tsente lieuens hauthem" (42) en kort nadien, in 1532 en opnieuw in 1534, worden er ongewoon grote werken uitgevoerd die ook in detail beschreven worden. (43) Hierna volgen enkele uittreksels. (1532)

> Item bet. reperatie ghedaen ande *nieulandt viuere* tsent Lievens hauthem.
> Eerst diuerschen persoenen van rumene ende uitcruijdene .ij. dach. xliij 1/2 ende vier R. ... Item bet. van boordene anden

(35) RA Gent, *St.-Baafs*, R 97/6.
(36) RA Gent, *St.-Baafs*, R 97/7.
(37) RA Gent, *St.-Baafs*, R 97/8.
(38) RA Gent, *St.-Baafs*, R 97/13.
(39) RA Gent, *St.-Baafs*, R 97/14.
(40) RA Gent, *St.-Baafs*, K 2533, fol. 51v. Met "Nieulant" is het gedeelte van Houtem bedoeld dat gelegen is tussen het Eiland en de Doelstraat, nu de "Meersvijver" genoemd. cf. *Hand. Zottegems Genootschap voor Gesch.*, III (1987), 224.
(41) RA Gent, *St.-Baafs*, R 97/17.
(42) RA Gent, *St.-Baafs*, K 4831, fol. 12v, Misschien is het deze benaming die tot op heden voortleeft in "meersvijver" (zie noot 40).
(43) RA Gent, *St.-Baafs,K* 4831, fol. 10v-11v (1532) en fol. 11v (1534).
(44) *pipegalen:* kruiwagen.

seluen viuere..., omne vut desen viuere de eerde met pipegalen (44) ouer te voerne. Item bet. inden meij xvc xxxii gillis braem van .iij. daghen te maeyene tcruijt vanden viuere... Item bet. Joes martins landtmetere vanden viuere te metene ende is groot iij d. xxxvi r. ... Item bet. van eenen maelslote mids den sluetele om te hanghene ande haercke ende van eenen baute Item bet. Jan heycke van .ij.c xxv antsenoys (45) die vp desen viuere ghedaen ende ghespijst zijn... Item bet.
pieter ende gillis braem als ghemaeijt hebbende inden nieulant viuere van .ij. daghen...

Deze vijver was dus drie dagwand en 36 roeden groot. De verschillende vijvers stonden blijkbaar met elkaar in verbinding door "goten" en om de vissen te beletten uit de vijver te ontsnappen waren er hekkens (*haercke*) voorzien die met slot en grendel waren vastgemaakt.

Daarna komt de *mierevijver* aan de beurt:

Item bet. de reparatie ghedaen anden *mieureuiuere*.
Item Jan de coninc van drie daghen gheurocht met .ij. peer den... Item van drie daghen te maeijene inden zomere ende tcruijt te cande te treckene... Item bet. casin de schummere ouer tcautere ende maken van eender wintgote (46)... Item voort zaghen vander zeluer gote... Item lieuen braem ouert stoppen vander grontgote (47)...
Item bet. van een maelslote mids den sluetels ende baute...
Item van .xvi. groot anthenoys vp desen viuere ghespyst...
Item van eenen ghelaen caerpere... Item bet.
gillis braem ende zijnen broedere van .ij. daghen ghemaeyt hebben inde ougstmaent...

Ook deze vijver was dus door middel van houten "goten" met de andere verbonden.

De volgende is de "cappoen viuere":

Item bet. de reparatie ghedaen anden *cappoen viuere*.
Eerst bet. pieter pinte van .ij. daghen te boordene...
Item van c anthenoys... Item van iijc L gruus (48)...
Item van eenen ghelaen caerpere...

De werken aan deze vijver bestonden alleen in het versterken van de oevers en het uitzetten van vis.

Tenslote is er nog de "vppersten viuere".

(45) *antsenoys:* visjes van één jaar.
(46) *wintgote:* afvoerkanaal aan de oppervlakte voor overtollig water.
(47) *grontgote:* aanvoerkanaal onder de grond.
(48) *gruus:* kleine visjes (?)

> Item bet. pieter ende lieuin [Braem] van dat zij vp braken de grontgote anden *vppersten viuere* om te wetene of zij goet was... Item bet. Joos de rouc ende Adriaen aelbrouc als gheruumpt ende vut desen viuere ghevoert hebbende cx r....

De naam "vppersten" laat vermoeden dat er ook een "nedersten" vijver was, waaraan in 1532 toevallig geen werken uitgevoerd werden en dus ook onvermeld blijft. Een andere mogelijkheid is dat deze "vppersten viuere" een van de wel reeds te voren genoemde vijvers zou zijn. Dit laatste lijkt echter onwaarschijnlijk, daar het voor de hand ligt dat eenzelfde vijver in één en dezelfde tekst steeds met dezelfde naam zou genoemd worden.

In 1534 zijn er weer reparaties en duiken nog steeds andere (?) vijvers op.

> Item bet. de reparatie ghedaen ande viuers te sente lieuens hauthem sichtent den xxiii novembris xvc xxxiij totten xxiii nouembris xvc xxxiiij...
> Item bet. denys viueraert van dat hy halpt visschen...
> Item bet. den knecht die .xij. caerpers bracht van hauthem tot ghendt... Item betaelt pieter braem vanden visch tot ghendt an Joos boone te helpen bringhene ende van *tiviuerken voor de muelene* schoen te makene ende te boordene rontdomme jeg hen de strate... Item bet. lieuen goessins van .v. daghen met .ij. peerden ende bruwetten eerde te halene ende te bringhene ande strate jeghen de viuers... Item bet. pieter braem van dat hij de zwanen zochte ende dat hijse te ghendt brocht... Item den seluen ende gillis zijnen broeder vanden *moerleviuer* te stoppene...

In de zomer van 1568 kreeg Sint-Lievens-Houtem het bezoek van Spaanse troepen die al de karpers uit de vijvers haalden. In dat jaar "hebben mijn heeren quite gescholden Jan de Curte, pachtere vander viuers... de somme van ij L.gr. vut dien dat de selue bij supplicatie te kennen gaf dat in den somer xclxviii de spangars wesende in de vors. prochie gheroeft ende forcelinge ghenomen hadden alle de carpers van zijne viuers". (49)

De baljuw van Houtem, Jan van Boxstaele, "ghezeyt backere", had in 1597 de watermolen in pacht, "midtsgaders alle de viuers in ghetalle van vijfue mette twee merschelkens van audts daermede gaende (50), die wijlent Jan de Corte te houden placht". Hij krijgt bovendien ook een "daghwant landts opden houck vande hofcauter vutten pacht-

(49) RA Gent, *St.-Baafs*, K 4149.
(50) Zie hierboven de pachtakte van 1365.

goede ghenomen neffens de kercke ende gheappliquiert totte vors. muelene ende tmaken van een hofstede mette duuekeete, scheuren ende stalen...". (51)

Vanaf het begin van de zeventiende eeuw werd er bij de watermolen een hofstede gebouwd, zeer waarschijnlijk vóór de molen van het dorpsplein uit gezien. Deze hofstede wordt goed gelocaliseerd in de landboek van 1639. Hieruit kan men opmaken dat toen Adriaen Dhierooghe de vijvers, de hofstede bij de molen en de watermolen zelf in pacht had (52):

> hout in pachte... dhofstede met plaetseken daer de watermuelen op staet met den bogaert, zuijt west dhofcauter,noort oost de muelebeke, noort west de mueleweede (53). ... groot 152 r.

Ook de vijvers komen hier ter sprake:

- den zeluen met een vijfuer, genaemt den *nieulant vijfuere*, west de beke ende is groodt iij dachw. 68r.
- den zeluen met een vijfuerken, genaempt *tbossevijfuerken*, zuijt west der voorg. vijfuer, west de beeke, noort de straete, groot 91r.
- den zeluen... *een vijfverken jeghens ouer dmuelenhof*, oost de beeke, zuijt west thoude hof, groot 70r.

Vermeldenswaard is ook de localisering van het oude kerkhof. In het landboek van 1639 lezen we dat de baljuw en molenaar, Jan van Boxstaele, ook pacht "een partijken lants ghenaempt dhoude kerckhof, oost de beke, zuyt de strate aende steenen brugge, noort het kercken straetken commende jeghens den muer van tkerchof... 95r" (p. 35).

In 1642 ten slotte wordt als nr. 667 van het Metingboek met kaarten een perceel land vermeld dat omvat "den gheheelen grooten hofcauter met het gheweedt achter de watermuelen ende met de stede ende plaetse vande de selue muelen met vijfuerken aende straete bij de vangenesse met de merschelkens ontrent den Bruggemersch..." . (54) Uit een verkoping die in 1670 plaatshad, noteren we de volgende post: "Item noch eenen vijuere ghenaemt den duijtsgracht mette vesten daeranne gheleghen ghelaent, suyt dheeren van ste baefs, noort de coeymaerckt, groot een dachw. elf roeden". (55)

Tot zover deze bloemlezing.

(51) RA Gent, *St.-Baafs*, K 4170. De huidige schuur bij de molen is wellicht daar nog een overblijfsel van.
(52) RA Gent, *St.-Baafs*, R 806, p. 26.
(53) In hetzelfde landboek (p. 30) beschreven als: "de partije die men noempt de mueleweede achter de watermuelen: oost de muelebeke, z.w. de hofcauter...".
(54) RA Gent, *St.-Baafs*, K 1160.
(55) RA Gent, *St.-Baafs*, K 8438. Waar deze vijver zich precies bevond is mij niet duidelijk.

Samenvattend kan men niet anders dan constateren dat de hierboven vermelde gegevens een verward en verwarrend beeld geven van het aantal vijvers en hun respectieve benamingen, om dan de vraag naar hun precieze localisering maar liefst buiten beschouwing te laten.

De in 1365 vermelde "drie viuers" vinden we in 1407 (en 1410 en 1416) terug als "beede de viuers" en de "ouersten" of "groten" viuere. Of de "cleenen viuere an de molen" een van "beede de viuers" is of niet, lijkt onzeker. Vermits er echter maar drie vijvers waren ziet het er naar uit dat de vijver aan de molen toch één van "beede de viuere" zou zijn. Hij wordt ook in 1534 vermeld als 'tviuerken voor de muelene" en in 1639 als het "vijfuerken jegens ouer dmeulenhof". (56)

In 1417 is er dan sprake van de "nedersten" vijver en het "cleen viuerken". De niet-vermelde tegenhanger van de "nedersten" vijver zou dan de "ouersten" of "groten" vijver uit 1407-08 zijn. Op het einde van de vijftiende eeuw is er nog sprake van drie vijvers: de "muere viuere" (in 1530 de "meiruiuere" genoemd) die ook in 1532 als "miereuiuere" en twee jaar later als "moerleviuer" bekend is. Daarnaast zijn er de twee "cappoenkens", waarvan "tcleen cappoenken" dan wellicht weer de vijver aan de molen aanduidt. In 1532 horen we voor het eerst van "d'nieulandt viuere", wellicht de grootste vijver (3d 36r. - of 3 d. 68 r. volgens het landboek van 1639) die wellicht pas in de vijftiende eeuw als vierde vijver werd aangelegd. De overige twee, de "cappoen viuere" en de vppersten viuere" zijn wellicht te vereenzelvigen met de twee "cappoenkens" uit het einde van de vijftiende eeuw. In 1597 blijken er dan plots niet meer vier maar vijf vijvers te zijn. Werd er in de loop van de tweede helft van deze eeuw nog een vijfde aangelegd? In alle geval in 1639 worden drie vijvers genoemd, waarvan één een nieuwe naam heeft: "tbossenvijfuerken". Welke oudere benaming stemt hiermee overeen?

Zoals men ziet zijn niet alle problemen rond de Houtemse vijvers opgelost. Hun aantal blijft onzeker en hetzelfde dient helaas herhaald te worden voor de localizering.

Op basis van alle hierboven verzamelde gegevens is het misschien toch mogelijk een bij benadering juist idee te krijgen van de ligging van deze Houtemse vijvers. Het hierbij gevoegde plan is dus - het dient benadrukt te worden - een situatieplan dat gedeeltelijk teruggaat op de kaart van 1642 (57), met toevoeging van de *vermoedelijke* ligging van de vijvers. Een reconstructiepoging is het die echter niet helemaal op kaarten of plans gebaseerd is en dus niet anders dan heel tentatief kan zijn.

(56) Deze kleine, ronde vijver, gelegen tegenover de hoeve bij de watermolen, maar aan de overkant van de straat, bestond nog na de tweede Wereldoorlog.
(57) W.L. Braekman, *Hand. Zottegems Genootsch. voor Geschied.* 3 (1987), 213-27.

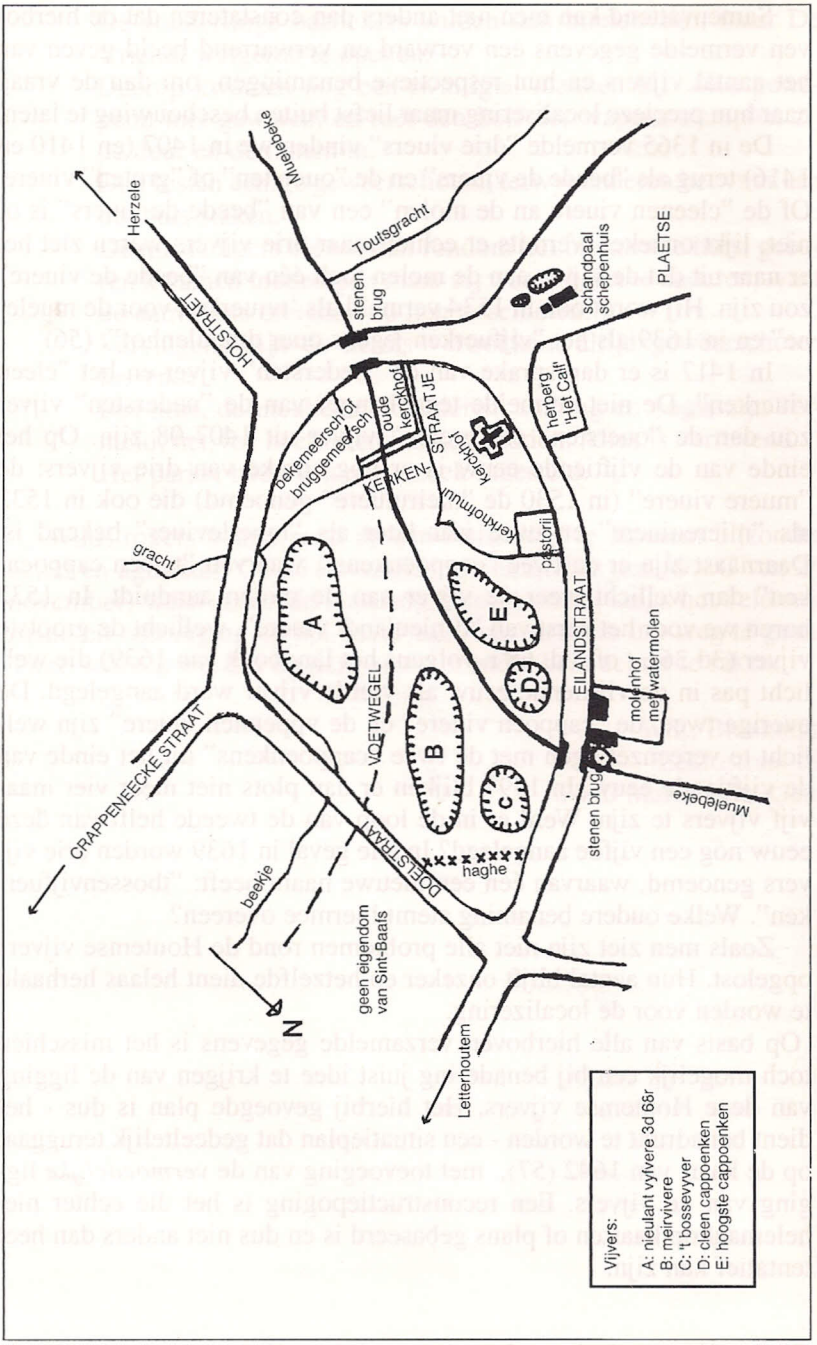

Vermoedelijk ligging van de vijvers in het Eiland

10. De watermolen tot het einde van de 16de eeuw

Wanneer de watermolen in de Eilandstraat op de Molenbeek of Zoetebeek werd gebouwd is niet bekend. Reeds in 1227 wordt hij vermeld als eigendom van de Sint-Baafsabdij die toen aan een zekere Laurentius verpacht was (Laurentius de Molendino) (58). In latere tijd werd deze molen al dan niet samen met het hof, de *curtis* van Sint-Baafs, verpacht. (59)

Hierna volgen enkele losse aantekeningen in verband met deze molen die echter niet op volledigheid aanspraak maken.

In 1390 moet Egidius Zomer aan de abdij schadevergoeding betalen omdat hij de molen in brand had gestoken (*qui comburit molendinum de houthem*) (60) en in 1394 vernemen we dat de molen toen "xxvi zacke corens" waard was, waaruit blijkt dat de pachtprijs in natura moest betaald worden, wat er op zijn beurt op wijst dat de molen toen samen met het hof verpacht was.

In de periode 1405-1414 was de pachter Gillis de Clerc en bedroeg de prijs "xvii mudde corens jaerlix ghentscher maten alsulc coeren als men winnen sal met den vorn. muelenen". Interessant is dat bij het opmaken van dit contract bepaald wordt dat, "waert datmen thoutem maecte eene wint mole desen pacht ghenduerende", dit contract zal vervallen. (61)

Dit blijkt dan toch niet gebeurd te zijn - althans niet binnen deze pachttermijn - want pas in 1414 wordt met dezelfde pachter een nieuw contract gesloten voor de periode 1415-1424 waarbij de pacht op "x sacke coerens" bepaald wordt, die de pachter moet "leueren den prochipape van houtem".

Geregeld waren er ook reparaties aan de molen. Zo wordt in 1408 een post in de rekeningen vermeld, "van vp te grauene an de watermolen daer twater huute loopende was ende weder ghevult ende ghestampt met poteerde".

Toch moet er ondertussen ook een windmolen gebouwd zijn want in 1430 blijkt een zekere Jan Moenins, "gheboren van hautem", de twee molens voor zes jaar in pacht te nemen (62):

> Kenlic zij allen lieden dat Jan moenins, gheboren van hauten, heeft ghenomen in pachte met zekere voorworden jeghen minen heere van sente baefs, beide zine molnen staende te

(58) M. Gysseling en A. Verhulst, *Het oudste Goederenregister van de Sint-Baafsabdij te Gent* (Werken uitgeg. door Fac. Lett. en Wijsbeg., Afl. 132, Brugge, 1964), p. 139.
(59) W.L. Braekman, *Handel. Zottegems Genootschap voor Geschied.* 3 (1987), 213-27 (p. 214).
(60) RA Gent, *St.-Baafs*, B 3553. Tenzij anders vermeld zijn ook de volgende gegevens aan dit register ontleend.
(61) RA Gent, *St.-Baafs*, K 2533.
(62) RA Gent, *St.-Baafs*, K 2533, fol. 64r.

> hautem, es te wetene de watermolne ende de wintmolne, eenen termiin van .vi. jaren lanc duerende.
> Beghinnende ende ingaende te onser vrouwen daghe licht messe anno xxx_. Beede de vors. molnen omme de somme van .viii.li.gr. ende .x. zacke corens tsiaers al zulc coren als daer mede dat de prochipape van hautem toten daghe van heden betaelt es gheweest...

In 1484 wordt aan molenaar Ghyselen Passman vermindering van pacht verleend omdat hij aan een legerkapitein geld had moeten geven opdat deze de molen niet zou laten in brand steken, zoals hij met de andere molens in de streek had gedaan: "Item ghegheuen by ghyselen passman eenen capiteyn doe de hertoghe int landt van aelst was ende de muelene al daer ontrent verberrende, om de muelene te bescuddene".

In 1501 vernemen we dat Pieter vander Buycke, *alias* Folet, de molen sinds 1498 voor zes jaar (1498-1503) in pacht heeft voor 6 pond 's jaars. (63) Gedurende de daaropvolgende termijn (1504-1510) is de pachter Jan vander Buycke, wellicht de zoon van de voorgaande en blijkt de pachtsom lichtjes verhoogd te zijn tot 6 pond 5 sch. (64). In 1511 begint voor dezelfde molenaar een nieuwe, nu negenjarige pacht van 6 p. 10 sch. 's jaars. Deze som wordt echter vanaf het vierde jaar verhoogd tot 7 p. 5 sch. en elk jaar moet hij uit de vijvers die bij de watermolen horen tussen de honderd en de drie honderd karpers leveren aan de abdij. (65) Dezelfde pachter baat de molen ook gedurende de volgende termijn uit (1521-1529). (66)

Na het einde van deze periode wordt de molen gepacht door de familie Cuse die gedurende verscheidene generaties, tot het einde van de zestiende eeuw, de molen uitbaat.

In de periode 1530-39 is dit Bauwin Cuse en bedraagt de pacht 7 pond. (67) In deze tijd werden verscheidene molenreparaties uitgevoerd waardoor de molen vele dagen buiten gebruik was. Hiervoor werd aan de molenaar vermindering van pacht toegestaan. Zo werd op de rekeningen van 1530 de volgende post ingeschreven:

> "Item afgheslegen den mulder van St. Lieuens hauthem.
> Eerst als men tgroete wintgat vermaecte stondt de muelen stil le .xvi. daghen. Noch als beede de groote ysers vermaect wae ren .v. daghen. Noch als men den rammen ende spillen in dede tsamen .v. daghen. Noch als men den yseren dume uut dede ende en nieuwen inne dede .ij. daghen. Compt tsamen .xxviij. daghen...".

(63) RA Gent, *Sint-Baafs*, K 4110.
(64) RA Gent, *St.-Baafs*, K 4114.
(65) RA Gent, *St.-Baafs*, K 4118.
(66) RA Gent, *St.-Baafs*, K 4124-1427.
(67) Londen, *Brit. Libr.*, Hs. Add. 21.570, fol. 4v.

Het jaar daarop werd het houten waterwiel(68) gerepareerd: "Eerst betaeld van drie wulghen berderen om twaterwiel mede te makene elc van .x. voeten lanc..." en in 1533 werden "de mispelaeren spillen... int spillegheloop" vervangen en werden grote hoeveelheden "arduijns steens" uit Vlierzele aangevoerd die door "Heyndric de steenhauwere" en diens helpers bij verdere reparatiewerken werden gebruikt. De werken waren zeer omvangrijk en worden in detail beschreven.

In de periode 1540-49 was de pachter Jan Cuse, wellicht de zoon van Bauwin, en ook voor de volgende negenjarige termijn is dit het geval. Gedurende deze laatste periode bedroeg de pachtsom 7 p. en een half mud tarwe. (69) Vanaf 1560 is de pachter echter Lieven Cuse, wellicht de zoon van Jan. (70)

In 1597 werd de molen in pacht gegeven aan Jan van Bocxstaele, "ghezeyt backere, de reeds vermelde baljuw van Houtem. Deze had ook een dagwand land "op den houck van de hofcautere" gepacht, waarop hij zal bouwen" een hofdstede totten watermuelen". (71)

Tot zover deze aanzet tot een gedetailleerde geschiedenis van de watermolen.

11. Het standplaatsgeld op de markt in 1634

In 1634 wordt tegen Charles Everwijn, baljuw van de stad en het land van Aalst, een onderzoek geopend wegens een aantal beschuldigingen van machtsmisbruik en afpersing.

Bij de lange lijst van beschuldigingen (72) komt ook een bewering voor die betrekking heeft op de twee jaarmarkten te Houtem, "te wetene eene te Martinsmesse ende dandere te Ste Pieters daeghe in Junij...". De baljuw zou daar vroeger een marktgeld geïnd hebben dat veel te hoog was. Deze beschuldiging is echter helemaal niet gefundeerd, zoals blijkt uit de verklaring van de burgemeester en schepenen van de "heerlichheijt", die zich eveneens in de bundel bevindt.

Intussen vernemen we wel enkele interessante gegevens over de jaarmarkten. Deze blijken "ghehauden (te) worden tweemaels t'sjaers met frequentien van vele volcx ende tusschen de twee ende drije hondert craemen".

(68) Het wiel was van hout tot in de late negentiende eeuw. Toen werd het door een ijzeren vervangen dat een veel grotere diameter had. Het houten wiel werd dan onder een afdak tegen de achterkant van de molen gehangen waar het zich tot na de tweede Wereldoorlog bevond. Zie G. Braekman, *Sint-Lievens-Houtem in oude prentkaarten* (Zaltbommel, 1973), nr. 25.
(69) Londen, *BL*, Hs. Add. 21.570, fol. 4v.
(70) RA Gent, *St.-Baafs*, K 4147.
(71) RA Gent, *St.-Baafs*, K 4170.
(72) RA Ronse, *Land van Aalst*, nr. 1948 (oud nr.).

Volgens de burgemeester van Houtem, Niclays Gheerts, moet "elck craemer gheuen daervoor 't staen tot .iii.gr. te weten tot .ij.gr. voor de heere van de plaetse ende een gr. voor de voors. keercke der voors. prochie, twelck van alle aude ende immemorialen tijden also gheuseert es gheweest ende noch jegenwoordig alzoo ghecollecteert wordt".

Dit verklaart de burgemeester op 30 september 1634 in een document dat mede ondertekend is door de schepenen: Gillis de Taye, Joos de Taye, Jacques de Mets, Laureins Govaert en Pieter de Corte.

Burgemeester Gheerts getuigt bovendien dat hij "ghedurende de jaeren dat den Stadthouder Everwijns Baillieu gheweest heeft vande voors. prochie... in persoone neffens den keerckmuere daernaer aenden voorn. Everwijn ouerghetelt", d.i. de autoriteit gedelegeerd heeft. Hij wijst erop dat hijzelf geen geld heeft gekregen en dat zijn functie er alleen in bestond de marktkramers te verzoeken het verschuldigde staangeld aan de baljuw te overhandigen: hij heeft de baljuw "alleenelick... ghepresenteert vut den naeme vande heere ende gheseijt aen de craemers:"betaelt daer het recht vanden heere ende vande keercke", sonder meer".

Hieruit vernemen we dat op de twee marktdagen de baljuw van Houtem op het plein aan de muur vóór de kerk stond en van de arriverende kramers het geld in ontvangst nam. De burgemeester bevond zich eveneens op die plaats maar zijn rol beperkte er zich toe de kramers te verzoeken het staangeld aan de baljuw te overhandigen: twee groten voor de heer van het dorp, d.i. de St.-Baafsabdij en één voor de dorpsherder.

Interessant is ook dat de baljuw en "stadhouder" van het land van Aalst vroeger baljuw van Houtem was geweest en dus waarschijnlijk van daar afkomstig was. Zo begrijpt men ook dat burgemeester Gheerts en de leden van de Houtemse schepenbank ten gunste van hun dorpsgenoot en oud-collega getuigenis afleggen.

12. Herbergen en brouwerijen in 1683

In maart 1683 werd door de Raad van Vlaanderen aan alle gemeenten gevraagd een lijst op te stellen van de herbergen, geneverhuizen en brouwerijen die zich op hun grondgebied bevonden.

De baljuw en schepenen van Sint-Lievens-Houtem lieten weten dat er op de "plaetse" drie herbergen waren. (73)

- "Het Calf", "wesende een aude herberghe", toen bewoond door Frans Vercruycen.

(73) RA Gent, *Raad van Vlaanderen*, nr. 32171.

Deze herberg, gelegen op de hoek van de dorpsplaats en de Eilandstraat, bestond reeds in de late middeleeuwen. Het was oorspronkelijk een houten gebouw, dat wellicht later in steen werd herbouwd en pas in 1845 verdween.

Tijdens de bedevaart van de Gentenaars verbleven er de leden van de gilde van buiten.

- "Sinte Hubrecht", eveneens op het dorp gelegen, bestond toen ook reeds "van ouden tijden" en werd in 1683 uitgebaat door Adrien de Roucq.

De precieze ligging van deze herberg is mij niet bekend.

- "Het Schaeck", bewoond door Joos van Gijseghem, bestond toen ook reeds "van ouer menichte jaeren".

Het was een herberg die op de dorpsplaats was gelegen aan de Zuidzijde naast de weg naar Cotthem, op de plaats van het huidige klooster. Twee huizen ten O. daarvan was er in 1642 nog een andere herberg, "de Swane" geheten, maar die was in 1683 misschien verdwenen (74) (of wijst dit erop dat de opgegeven lijst niet volledig was?).

Er waren twee brouwerijen, een die reeds lang en een andere die toen nog maar pas bestond:

- "een nieuw ghemaeckte brauwerije toebehorende Lieuen van Gijseghem".
- "een brauwerije de welcke ghebruyckt wort by Adriaen Dhont, van hauden tyden".

Beide waren ook op de dorpsplaats gelegen. Wegens de aanwezigheid van twee brouwerijen aldaar lijkt het zeer onwaarschijnlijk dat er op het dorpsplein in St.-Lievens-Houtem slechts drie of vier herbergen waren, om dan nog niet te spreken van die welke er niet op gelegen waren.

13. Onverbeterlijke dief van bijenkorven (1727-46)

Een zekere Anthone de Vogelaer, fs Antonius, werd door de schepenbank van Houtem op 27 mei 1727 voor twintig jaar verbannen wegens het stelen van bijenkorven. Hij brak deze ban en twee jaar later werd hij door de "leenmannen vanden grooten thore ende casteel van Sottegem" opnieuw verbannen. Maar hij kon het niet laten... Op 5 jan. 1733 werd hij weer te Houtem verbannen voor veertig jaar. Maar kort nadien gaat hij zich te Erwetegem vestigen, in 1735 steelt

(74) W.L. Braekman, *Hand. Zottegems Genootsch. voor Geschied.* 3 (1987); kaart van de Zuidzijde van de dorpsplaats.

hij er bij Lieven de Smet "met braeke uijt het biecot" de volle korven. Nog herhaalde malen pleegt hij een gelijkaardig misdrijf te Steenhuize en te Sint-Lievens-Esse. Op 2 sept. 1746 wordt hij te Aalst door het "Leenhove ten Steene" veroordeeld tot geseling, brandmerking en levenslange verbanning (75) en inbeslagneming van al zijn bezittingen.

14. Diefstal op de jaarmarkt (1731)

Jacobus Bormes, ongeveer vijfentwintig jaar oud, was de kapitein van een dievenbende. Samen met een viertal spitsbroeders was hij op 11 november 1731 naar Houtem afgezakt, "alwaer het des anderen daeghs iaermerkt was".

Ze hadden de toelating gevraagd om bij Jacobus vanden Berge, "landtsman ende cleermaecker, woonende ontrent het dorp" de nacht in de schuur te mogen doorbrengen. Dit werd hun toegestaan en 's anderendaags (de jaarmarktdag) keerden ze in de namiddag weer bij Vanden Berge terug, bleven er eten en drinken en vroegen nogmaals in de schuur te mogen overnachten. Maar, ondank was ook toen al 's werelds loon: in de nacht braken ze langs een keukenvenster in het huis binnen en stalen er klederen en enkele stukken stof, waarmee ze dadelijk naar Gent vertrokken. De bende was daarmee niet aan haar proefstuk. In november 1732 werd Jacobus Bormes te Gent opgeknoopt. (76)

15. Brouwerijen in 1744

In 1744 werd door de overheid een onderzoek ingesteld naar het alcoholgehalte van het bier zoals het door de talrijke brouwerijen uit die tijd werd gebrouwen. Uit de "Lijste ofte declaratie vande respectieve pegelijngen (77) gedaen... vande brauwsels vande respectieve brauwers (78) "blijkt dat er te Houtem twee brouwers waren: Joannes vander Schueren (10 1/4 tonnen) en Jan-Frans Dhont, wellicht de zoon van Adriaen (20 1/4 tonnen).

Houtem behoorde tot de "compte Herzele". In dit belastingsdistrict waren er zeven brouwerijen: 2 te Herzele, 1 te Ledegem, St.-Lievens-Essche en St.-Antelinks, en de twee te Houtem. De grootste brouwerij uit dit district was die van Joannes Remery te Herzele gevolgd door die van Dhont te Sint-Lievens-Houtem.

(75) RA Ronse, *Land van Aalst*, oud nr. 1578, pp. 143-44.
(76) Bibl., Univ. Gent, Hs. 654, fol. 73v-74v.
(77) *pegelijngen*: bepalen van het alcoholgehalte.
(78) RA Gent, *Land van Aalst*, nr. 2009 (oud nr.).

16. Jan de Lichte op de jaarmarkt te Sint-Lievens-Houtem

Zoals ik elders reeds heb uiteengezet (79) kwamen op 12 november 1745 Jan de Lichte, zijn broer Adriaen, zijn oom Salomon De Schepper, diens vrouw en nog enkele anderen terug van de jaarmarkt te Houtem. Te Elene krijgen ze in de herberg "het Raeyldeken" ruzie. Adriaan roept tegen zijn broer Jan, "Mordiu, dat ick er niet en hadde bij gestaen, gy hadt doot geweest". Dit is een allusie op een vechtpartij te Sint-Lievens-Houtem eerder op de dag. Jan de Lichte verklaart trouwens dat hij op de markt aldaar iemand een messteek in de schouder en een ander een messteek in de buik gegeven heeft. (80)

Dit voorval geeft een ongewoon bondig en karakteristiek beeld van de man, een zelfportret met woorden, dat ons in staat stelt de opvliegende primaire persoonlijkheid van J. de L. scherp voor de geest te halen.

Ook blijkt dat L. Ternest (81) in zijn welbekende maar nu al lang onvindbaar geworden geromantiseerd verhaal te recht zijn boek laten aanvangen op de jaarmarkt te Sint-Lievens-Houtem. Dit lijkt inderdaad historisch gefundeerd te zijn, zoals ik elders heb kunnen aantonen. (82)

17. Een "speelman van stile" (1773)

Op zondag 24 januari 1773 had in de herberg Sint-Antonius te Borsbeke een gevecht plaats. Laat op de avond kwamen daar een aantal personen van het naburige Herzele ruzie zoeken. Blijkbaar ging het om een van de wel meer voorkomende vetes tussen dorpen.

De "hostelier", Lieven Moreels, krijgt tijdens deze ruzie een slag op het hoofd die hem een week later het leven kost. Toen de Herzelenaars de herberg binnenvielen was daar reeds aanwezig een zekere Abraham de Bruijcker, een zesentwintigjarige inwoner van Sint-Lievens-Houtem. Ook hij had, zo blijkt uit de gerechtelijke "enquete" (83) over deze zaak, bij de ruzie een slag op de schouder gekregen met een "schijt" hout. (84)

Vermeldenswaard is echter vooral dat deze Abraham "speelman van stile" was en dat hij op die zondag in de herberg "op sijne viole" had gespeeld. Hij was dus een beroepsmuzikant die in herbergen van de streek op zon- en feestdagen, bij gelegenheid van kermissen, bruiloften en dgl. voor muziek zorgde.

(79) W.L. Braekman, "Nieuw Licht op Jan de Lichte en de zijnen", *OvZ* 62 (1987), 203-32.
(80) RA Ronse, *Land van Zottegem*, nr. 272, fol. 38-39. Zie W.L. Braekman "Over en om Jan de Lichte en de zynen", *OvZ* 43 (1968), 115.
(81) E. Ternest, *Jan de Lichte en zyne bende, naar de echtste bronnen bewerkt* (Gent, 1882); herdruk Snoeck-Ducaju te Gent, s.d.
(82) W.L. Braekman, *OvZ* (1987), 203-32).
(83) RA Ronse, *Land van Aalst*, Oud nr. 1685.
(84) *schijt hout*: stuk gekliefd hout.

18. Officier van Houtem te Zonnegem vermoord (1782)

In de nacht van veertien op vijftien oktober 1782 bevonden zich in de herberg van Livinus Pollet te Zonnegem een aantal klanten, waaronder verscheidene personen uit Sint-Lievens-Houtem, o.m. Jan Baptiste de Corte, "vleeschauwer van stijle", en Peeter Joannes Veekman, "backer van stijle".

Een van hen, Peeter Gerardij, "officier der prochie" van Houtem, kan niet langer de spot verdragen van een zekere Livinus Cedeijn, "mulders-kneght" op de windmolen van Peeter Janssens te Bambrugge. Hij zet de knecht uit de herberg en gaat zelf kort nadien ook mee buiten. Enkele minuten nadien wordt hij zieltogend aangetroffen langs de straat. Hij was door de muldersknecht met een mes neergestoken. (85)

19. Hoeve afgebrand in 1783

Op 6 aug. 1783 wordt op verzoek van Dominicus Limpens, baljuw van Houtem, een "informatie preparatoire" gehouden "omme bij hem geïnformeert te sijn doer wat oorsaecke ofte bij wat gheval" op den 3 aug. 1783 de hoeve van Martinus De Clercq op Hauwerzele" totaleijck is afgebrant". (86)

Een zekere Livinus De Groote kwam op de avond van 24 febr. van "mosieur pellette, doctor, woonende ontrent het dorp", naar huis. Hij komt een dorpsgenoot tegen en verwondert er zich over deze nog zo laat daar te vinden. 's Anderendaags is er "op het hoif van sijnen meester gevonden eenen brief spreekende op Martinus De Clercq, welcken brief was eerste brant brief". Deze brief stond "op een stockxken aan de achterdeur van een buurman van Martinus De Clercq.

Ook midden juni werd een brandbrief gevonden.

Een vrouw uit de buurt werd de nacht van de brand wakker "door den cletter van eenen grooten donder slagh". Ze stond op en "ontsteken heeft de Lichtemes kersse ende gelesen heeft sinte jans evangelie en weijnwater geworpen...".

In de nacht dat het hof afbrandde woedde er een groot onweer, zodanig dat het mogelijk is dat de bliksem is ingeslagen en dat van opzettelijke brandstichting geen sprake is geweest. Merkwaardig is dat de omwonenden geen haast hadden om te gaan helpen blussen. Stond Martinus De Clercq niet goed aangeschreven of was het onweer zo hevig dat de buren hun huizen niet durfden verlaten?

(85) RA Ronse: *Land van Aalst*, oud nr. 1694.
(86) RA Ronse: *Land van Aalst*, oud nr. 1695.

20. De Antichrist van Houtem onder de Brabantse Omwenteling

De toenmalige dorpsherder, J. De Bruyne, was erg actief. In de keizersgezinde *Excellente Print-Cronike van Vlaenderen* geschreven door Judocus Bottelgier, komt Sint-Lievens-Houtem en zijn pastoor herhaaldelijk ter sprake. Deze schandaalkroniek waarvan de verspreiding werd verboden, wat het boek uiteraard nog meer in de belangstelling bracht, vermeldt dat op 15 febr. 1790 de Houtemse pastoor een "musicaele Misse" met Te Deum had opgedragen om "den Hemel te bedanken over de spoedige verlossinge uyt de slavernye der duytsche Natie...". (87) Hij stond dus blijkbaar aan de zijde van de patriotten, geleid door Van der Noot. Bij die gelegenheid had baljuw Domien Limpens ook het "Manifest der Staeten van Vlaenderen" plechtig "afgelezen" (p. 42). Een kapucijn van Gent, de "vermaerde pater Albaen" had er ook een "patriotique aenspraeke gehouden". (88)

Op 19 juli van datzelfde jaar (p. 182-83) legde een "vrywillige Genoodschap" uit Houtem, "gewapend met rieken en stokken te Gent de eed van trouw af aan de "Staeten van Vlaenderen", samen met vele andere, gelijkgezinde afvaardigingen uit andere parochies. (89) De daaropvolgende dag, zo lezen we verder in dezelfde "Cronike" (p. 188), "wierd gepredikt en gedrukt het fameus stuk, draegende voor titel: *Patriotique Aenmoedinge van al gezaemendlyk te vegten als leeuwen, gedaen in de Parochiaele Kerke van Aelter, op den 20 July 1790, door den Eerweerden Heer J. de Bruyn, Pastor van Sinte Lievens Houtem...*

In dit pamflet staan, steeds volgens de *Cronike,* allerlei beledigingen aan het adres van Jozef II. Als voorbeeld haalt de keizer- en Vonck-gezinde *Cronike* aan:

> Jozef den II was als een briesschenden Leeuw ende als eenen hongerigen beer. Eenen Ezel die geenen steert en heeft, en kan zijn gat niet dekken. Den aerds-ketter Jozef II, die onzen Godsdienst krinkt, ende die ons al slaeven maekt, *enz.*

Zoals men ziet was de Houtemse herder de auteur van het gedrukt pamflet, *Patriotique Aenmoedinge....* Hij schreef trouwens ook nog een ander, minder virulent pamflet, getiteld: *Den Geestelyken leydsman, waer in werderleyd [sic] worden de principaelste Redens die de Vonckisten bybrengen tot het maeken van eene nieuwe Organisatie.* Dit drukwerkje (12 pp.) werd blijkbaar veel gelezen want er is nog een tweede uitgave van bekend, waarin de ondertitel is weggelaten maar dat voor het overige een herdruk is van de eerste.

(87) Men vgl. Fr. De Potter en J. Broeckaert, *Op. cit.*, p. 29.
(88) Zie vorige noot.
(89) Dit gebeurde op de Vrijdagmarkt te Gent. Een opsomming van alle aanwezige gemeenten en een estimatie van het totaal aantal buitenlieden die te Gent de eed kwamen afleggen vindt men in Bibl. Univ. Gent, hs. G. 6074, fol. 21v.

De hierboven vermelde *Cronike* die alleen het jaar 1790 bestrijkt, werd voortgezet in een gelijkaardige, nog anecdotischer en scherpere kroniek: *Den Kloosterlyken Tweeling ofte Geestelyken Broeyer gezeyd Keureminne*, die te Gent in afleveringen verscheen en eveneens tegen Van der Noot en voor de Vonckisten, de Vijgen of Keizersgezinde partij had gekozen. Hierin komt de Houtemse pastoor nog eens ter sprake en wel met een interessante anecdote. Hier verschijnt deze dorpsherder als "duyveljaeger" en valse mirakeldoener, die door een slimme patriot wordt aan de kaak gesteld. De verdeeldheid onder de lagere geestelijkheid was in die onzekere tijden blijkbaar zo groot dat de van der-Noot-gezinde pastoor van Erwetegem zijn Houtemse collega reeds een paar jaar vroeger op de preekstoel een antrichrist had genoemd.

Ziehier wat de *Kloosterlyke Tweeling* (1e aflev., pp. 5-6) verhaalt over het zg. mirakel:

> *Sint-Lievens-Houtem* 2 dito [febr. 1792]. Onze Heer Pastor de Bruyne loopt alhier, als eene brake, om van zyne Parochiaenen te bekomen eene Attestatie van zyne zinneloos heyd ten tyde der Revolte. Dit Wanschepsel had, om Joseph II teverbeelden, gemaekt eenen manvan stroy die hy geesselde en doorstak, in de tegenwoordig heyd van ontelbaere menschen, waer na hij den zelven overgaf aen zynen hond die hem ras hadde verscheurt om er uyt te haelen een stuk vleesch, 't geen hy onder het stroy had verborgen en 't geen door de omstaenders niet konde gezien worden; 't welk hij op den Predik-stoel voor een Mirakel aenkondigde, met belofte van het zelve te zullen herhaelen voor de geene die alsdan geene oog-getuyge van de waerheyd hadden geweest.
>
> Den gestelden dag, op welken deze herhaelde verrigtinge ten uytvoer moest gebragt worden, gekomen zijnde, hadde eenen Keyzers-gezinden werkman, die het geheym van dezen Pastor hadde ontdekt, het stuk vleesch, met behendigheid uyt den stroyen man weten te nemen, en de omstaenders zagen klaer lyk dat hunnen Pastor eenen minderen duyveljaeger was, als zijnen werkman. 'T is dezen Herder, die in den tijd der Revolutie door den Pastor van Erweteghem,op zijnen Predikstoel is genoemd den Antichrist. Helas, hoe veel gekruijnde Antichristen zijn er nu ter tijd niet in het Nederland!

21. Het Houtemse "meuken"

Onder het *Ancien Régime* bestond er een ingewikkeld stelsel van maten en gewichten, waarvan de priecieze grootte van streek tot streek sterk kon verschillen. Het blijkt dat Sint-Lievens-Houtem een eigen korenmaat had, een "meuken", waarvan het gewicht niet hetzelfde is als dat van andere bv. de Gentse "meukens".

Dit lezen we in *Den Volmaekten Bier-Brouwer*, een zeldzaam werk van de hand van W.V.L. [W. Van Lis], een geneesheer en brouwer. Dit werk werd in 1793 gedrukt "Tot Brussel", maar was te koop bij Ph. en P. Gimblet te Gent. Hierin heeft de auteur het over de graanmaten en hun verschillende inhoud, in vergelijking met de Gentse maat. Hier vinden we:

> Hautem
> S. Lievens Hautem, eenen sak Koorn houdende 14 Meukens, doet te Gend 18 Meukens schaers; de Haver (gemeeten met de Koorn-maete van aldaer / 14 Meukens hoopte of 16 gestreeken al saegende voor eenen sak Haver, maekt tot Gend 18 Meukens Evene.

Het Houtemse "meuken" is dus groter dan het Gentse: voor 14 Houtemse heeft men 18 Gentse meukens. Nog op te merken valt dat "schaers" wel nipt betekent; "evene" is een synoniem voor haver; "hoopte": goed vol, met het koren op een heuveltje in 't midden; "gestreeken al saegende": goed gladgestreken met de hand die daarbij een horizontale, heen en weer "zagende" beweging maakt.

Voor zover mij bekend is de aangehaalde tekst het enige spoor van het bestaan van een specifiek Houtemse graanmaat, het Houtems "meuken".

22. Een oude afbeelding van het dorpsplein

In 1882 of 1889 - de datum is onzeker - werd door een zekere R. Wijtsman een akwarel gemaakt van het dorpsplein, gezien vanaf het kerkhof. Waar deze akwarel zich nu bevindt is mij niet bekend. Ze werd gemaakt voor "Mr. Verbruggen", d.i. burgemeester en notaris August Louis Verbruggen (1829-1901). Een foto ervan wordt bewaard in de bekende Atlas Goetghebuer op het Stadsarchief te Gent. (90) Hij wordt hierbij afgedrukt. De afbeelding heeft voorzeker heel wat van haar oorspronkelijke scherpte ingeboet, maar toch blijft het een zeer belangrijk iconografisch document dat hierbij voor het eerst wordt gereproduceerd.

(90) SA Gent, *Atlas Goetgebuer* (Buiten Gent: Oost-Vlaanderen D/101).

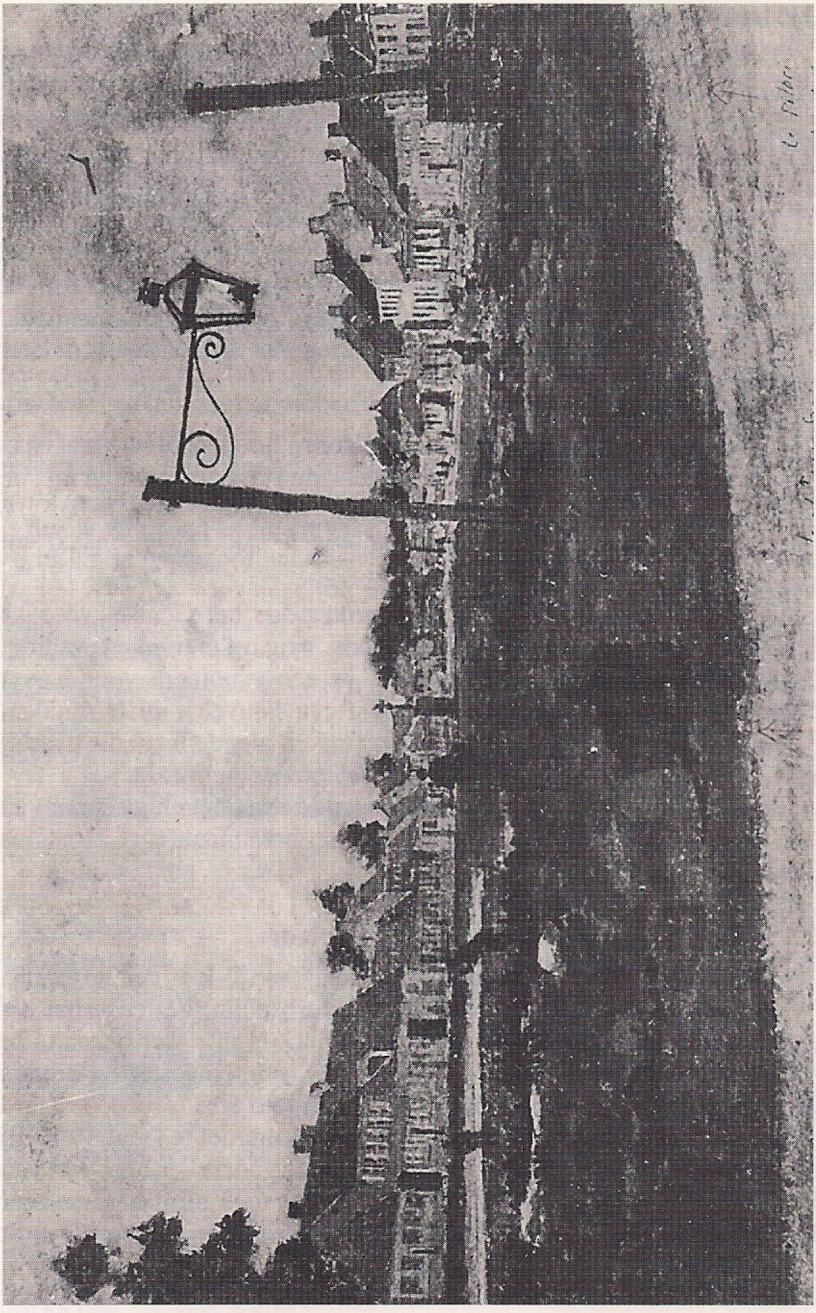

Gezicht op dorpsplaats vanaf de kerk in 1882 (SA Gent, Atlas Goetgebuer D/101)

Het is immers de op één na oudste afbeelding van het dorpsplein, meer dan een kwarteeuw vòòr de eerste prentkaarten werden verspreid.

Zoals men kan zien aan de hoge sokkel van het marktkruis was het plein toen nog niet opgehoogd en niet geplaveid. Dit gebeurde pas in 1910: toen werd het ongeveer 75 cm hoger. In 1930 werd een ring rond het kruis uitgegraven om de sokkel weer geheel vrij te maken. Deze put rond het kruis werd geplaveid en afgezet met een arduinen omheining die met vier bollen versierd was. (91) Veel later werd deze put weer gevuld.

De enige straatverlichting op het plein was de lantaarn aan een paal met een scheefgezakte petroleumlamp erin. De witte vlekken in het midden links zijn wellicht stukken linnen die er te bleken zijn gelegd. Wellicht werden die besproeid met water uit de "paardeput" die zich links in het midden bevindt.

Interessant is ook de schandpaal helemaal rechts. Hoe die er oorspronkelijk uitzag weten we door een ets die Armand Heins ervan heeft gemaakt (92) naar een nu verloren gegane tekening van A. Van Lokeren. De zittende leeuw met in de poten het wapenschild van de zeventiende abt van de Sint-Baafsabdij, Prins Ferdinand van Lobkowitz, was in 1882-84 blijkbaar reeds verdwenen. Voor het overige echter is de schandpaal nog vrij intact. Dit kan niet worden gezegd van het schepenhuis waarvan men alleen nog enkele ruines links van de schandpaal en rechts van de lantaarnpaal kan onderscheiden. Dit schepenhuis bevond zich inderdaad naast de schandpaal.

23. Stoutmoedige aanslag van wildstropers (1900)

Op zondag 4 november 1900 had een wraakactie van wildstropers plaats tegen de boswachter van de hierboven reeds genoemde notaris en burgemeester Verbruggen.

Ziehier wat De *Gazette van Gen*t van dinsdag 6 november daarover meedeelt:

> Zondags avond om 7 1/2 uur, kwamen twee personen kloppen bij den 72 jarige boschwachter Lieven De Vriendt.
> Deze was reeds met zijne vrouw te bed.
> Zij vroegen of de zoon J.B. De Vriendt, boschwachter van den heer notaris Verbrugghen te huis was.
> De ouderling riep van uit zijn bed dat zijn zoon niet in huis was.

(91) Zie Fr. Duquet, *Zo was Sint-Lievens-Houtem* (s.d., s.l.), passim.
(92) Afgebeeld in X [= G. Braekman], "Au Lion d'Or" te Sint-Lievens-Houtem", *Jb. van de Zottegemse Cult. Kring* 2 (1950-51), 76.

De zonderlinge bezoekers wilden dan binnen zijn, maar De Vriendt weigerde te openen.
Daerop kwamen nog een twintigtal mannen bij, allen gewapend met geweren, en met den kolf der wapens stampten zij de deur en de ramen in.
Dan losten eenige geweerschoten, terwyl anderen het vuur aan het huis staken.
De misdadigers bleven dan rondom het brandende huis; geburen kwamen toegelopen maar zij waren belet te naderen, want de aanvallers dreigden op hen te schieten.
Vervolgens zijn de kerels vertrokken, altijd geweerschoten lossende.
Het huis, de meubelen, kleederen, stalling en oogst zijn vernield, het vee heeft men kunnen redden. Alles is verrekend.
Het parket heeft een onderzoek ingesteld.

Wildstropers waren rond de eeuwwisseling te Houtem bijzonder actief en agressief. Op 23 november van hetzelfde jaar (*G.v.G* van 26 november) werd een oude man beschoten toen hij langs het veld wat rustte en niet inging op het bevel van twee stropers om weg te gaan. Twee schoten werden op hem gelost, zonder hem echter te raken.

W.L. Braekman
Eeklostraat 69
9030 Mariakerke-Gent

Lijst van persoonsnamen

(verwijzing naar de tekstonderdelen)

Adelen, Egidius 2
Aelbrouc, Adriaen 9
Albaen, pater 20
Arents, Heinric 4
Bavegheems, Jacop 4
Beutacq, Lievin 4
Boone, Arendt 4
- , Joos 9
Bormes, Jacobus 14
Bottelgier, Judocus 20
Braem, Gillis 9
—, Lieven 9
—, Pieter 9
Cedeijn, Livinus 18
Copins, Willem 3
Cortvriendt, Jan 4
Couterman, Jan 3
Cuse, Andries 5
—, Bauwin 10
—, Jan 5, 10
—, Lieven 10
—, Michiel 5
de Bels, Jan 3
de Bliec, Gillis 3
de Bruwere, Stevin 3, 4
de Bruycker, Abraham 17
de Bruyn, J. 20
de Clerc, Gillis 4, 10
de Clercq, Martinus 19
de Commere, Lodewijc 4
de Coninc, Jan 9
de Coninck, Pieter 7
de Corte, Jan 9
de Corte, Jan Baptiste 18
—, Pieter 11
de Curte, Jan 9
de Groote, Livinus 19
de Huutberghe, Baldwinus 2
—, Johannes 2
de Lichte, Adriaen 16
—, Jan 16
de Mets, Jacques 11
de Paepe, Lieven 3
de Raed, Christoffel 4
Der Damen, Lievin 1
de Rom, Jan 9
de Rouc, Joos 9
—, Lievin 4
de Roucq, Adrien 12
de Sceermere, Stevin 3
de Sceere, Jan 1
de Scermere, Janne 4
de Schepper, Salomon 16
de Schummere, Casin 9
de Scriuere, Pieter 4
de Smet, Stevin 4
de Steenhouwer, Heyndric 10
de Taye, Gillis 11
—, Joos 11
de Troch, Joes 4
de Vogelaer, Anthone 13
de Vriendt, J.B. 23
—, Lieven 23
de Wale, Jan 4
Dhierooghe, Adriaen 9
Dhont, Adriaen 12
—, Jan-Frans 15
Ebbrecht, Jan 3
Eeckman, Peeter Joannes 18
Everwijn, Chaerles 11
Fallois, Jan 3
Farnese, Alexander 7
Filips II 7
Folet 10
Gerardij, Peeter 18
Gheerts, Niclays 11
Gheylen, Mergriete 3
Gimblet, Ph. en P. 21
Goessin, Lieven 9
Govaert, Laureins 11
Haelterman, Joos 8
Haelwiin, Willem 3
Heijcke, Jan 9
Horenbault, Jacques 9
Impens, Lievin 7
Jan, broeder 3
Janssens, Peeter 18
Jooris, Jan 4
Laurentius 10
Lauwers, Jan 4
Limpens, Dominicus 19
—, Domien 20
Martins, Joes 9
Meeren, Jan 3
Meghiels, Janne 5
Mijs, Clais 4
Moenins, Jan 10
Moreels, Lieven 17
Neesten, Lieven 4
Nicasis, fs Gillis 4
Nicolaus,pastoor 2
Passman, Ghyselen 10
Pau, Johannes 2
Pellette, dokter 19
Pinte, Pieter 9
Pollet, Livinus 18
Quade paeie, Abin 1
Remery, Joannes 15
Suliere, Jan 3
Ternest, L. 16
Van Boterbergh, Gillys 4
Van Boxstaele, Daneel 4
—,Jan 4
Van Brugghe, Joeris 1
Van Busseghem, Olivier 3, 4
Van Buxtale, Jan 4
Van Cappele, Robrecht 3
Vanden Berghe, Jacobus 14
Vanden Berghe, Lauwers 4
Van den Leene, Jan 3
Van den Vivere, Go(e)sin 3
Vander Buycke, Jan 10
—, Pieter 10
Van der Noot 20
Van der Schueren, Joannes 15
Van Gyseghem, Joos 12
—, Lieven 12
Van Impe, Wouter 4
Van Lis, W. 21
Van Lobkowitz, Prins Ferdinand 22
Van Sceysinghen 4
Van Scoenbrouc, Godevaert 4
Van Tielrode, Jan 2
Veldeman, Gosin 3
Verbruggen, August-Louis 22, 23
Vercruijcen, Frans 12
Vertruden, Casin 4
—, Jan 4
Viveraert, Denijs 9
Vlamynx, Elisabeth 6
Wijtsman, R. 22
Zomer, Egidius 10

EEN AALSTENAAR IN DE ATJEH-OORLOG

R.J. VAN DE MAELE

Op 3 juni 1893 verscheen in *Vooruit* een kort bericht over een zelfmoord aan de Hertshaag: "Eergister morgen heeft de genaamde A. van Nieuwenhove met eenen revolver zich een kogel door het hoofd geschoten. (...) Van Nieuwenhove had een tiental jaren bij het Hollandsch leger, in Oost-Indië gediend, de laatste jaren als adjudant. Over een achttal jaren is hij teruggekeerd, totaal lam aan de beenen en deed zich in een karreken voeren. Van Nieuwenhove, die over een vijftal jaren met eene weduwe getrouwd was, leefde zoo het schijnt veel in twist. (...) Van Nieuwenhove woonde aan de Kattestraatpoort, in de herberg *De schoone Japonais(e)*, die wel bezocht werd."(1) Joannes Augustus van Nieuwenhove was amper 40 jaar oud toen hij een eind maakte aan zijn leven... In De *Denderbode*, een blad dat zo vaak aandacht besteedde aan moorden en zelfmoorden, werd met geen woord gerept over het drama. Het overlijden werd op 4 juni wel gemeld in de wekelijkse rubriek van de burgerlijke stand.

In deze bijdrage wordt niet alleen de levensloop van J.A. van Nieuwenhove beschreven, er wordt ook een antwoord gezocht op de vraag of nog meer Vlamingen zich als vrijwilliger bij het Nederlands koloniaal leger hebben gemeld. Het verhaal is als het ware illustratief en de algemene vraagstelling wordt op de levensloop van J.A. van Nieuwenhove geënt.

Eerst wordt Van Nieuwenhoves familiale achtergrond belicht en daarna zijn loopbaan bij het K.N.I.L. (Koninklijk Nederlands-Indisch Leger). Daar hij als K.N.I.L.-soldaat aan de Atjeh-oorlog heeft deelgenomen, wordt ook summier aandacht besteed aan die langdurige krijgsverrichting en tot slot wordt ook zijn terugkeer in Aalst besproken.

Ouders en achtergrond

Joannes Augustus van Nieuwenhove werd geboren in Aalst op 8 januari 1853(2) als zoon van Antonius en Coleta de Schrijver. Zijn ouders woonden in de Nazarethstraat (huidige Hoogstraat) - zijn vader was 54 jaar oud en 'huydevettersgast', zijn moeder was 43 jaar en in de akte van geboorte werd ze zonder beroep vermeld. Antonius was Aalstenaar, maar Coleta was in Erondegem ter wereld gekomen. De getuigen waren een schaliedekker en een kaaiwerker.

(1) 'Zelfmoord', *Vooruit*, 3 juni 1893, p. 3.
Mark Uyttersprot deelde me mede dat de naam van het café wellicht een zetfout bevat; J. Ghyssens vermeldde immers in zijn werk "Herbergen en verenigingen - Aalst 1880 - 1900", Aalst, 1988, het café "A la Belle Javanaise", gehouden door August van Nieuwenhove. Gelet op Van Nieuwenhoves Javaans verleden is "A la Belle javanaise" alleszins veel waarschijnlijker dan "La Belle Japonaise". Met dank aan Mark Uyttersprot.
(2) Akten van geboorten stad Aalst,1853, (S)tedelijk (A)rchief (A)alst.

Het huwelijk van Antonius van Nieuwenhove en Coleta de Schrijver werd op 20 juli 1842(3) gesloten te Aalst; Antonius was toen reeds 'huydevettersgast' en sedert enkele maanden weduwnaar van Joanna Maria Minot (+ Aalst 4 februari 1842). Zijn ouders waren Martinus van Nieuwenhove (°/+ Aalst) en Joanna Meert (°/+ Aalst). Coleta de Schrijver was dienstmeid en woonde aan het Keizerlijk Plein; haar vader was Joannes Baptista (°/+ Lede), haar moeder heette Maria Lauwereys (+ Aalst). De getuigen waren een kleermaker, een winkelier en twee tappers.

Voor Joannes Augustus ter wereld kwam, schonk zijn moeder, Coleta de Schrijver, het leven aan drie meisjes: Maria Josepha (12 januari 1846), Constantia (25 december 1847) en Maria Virginia (28 oktober 1849).(4)

Bij het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (K.N.I.L.)

Voor 1830 werden de Nederlandse koloniale belangen veilig gesteld door troepen die onder het Ministerie van Oorlog ressorteerden, maar in 1830, het jaar waarin een einde kwam aan de zogenaamde Java-oorlog, werd een apart leger opgericht - de ordehandhaving in de overzeese gebieden werd vanaf dan verzekerd door het Nederlands-Indisch Leger dat onder het Ministerie van Koloniën viel. Vanaf 1836 kreeg dit Leger het predikaat 'Koninklijk'. De opleiding van de recruten bleef een zaak van het Ministerie van Oorlog en gebeurde sedert 1843 bij het Koloniaal Werfdepot te Harderwijk. Eenmaal aan boord van het schip dat hen naar Nederlands Indië zou brengen, vielen de recruten onder verantwoordelijkheid van het Ministerie van Koloniën.

Joannes Augustus van Nieuwenhove, die in de Stamboeken van Onderofficieren en manschappen van het K.N.I.L. in boekdeel 66 onder het volgnummer 73.093 werd ingeschreven(5), ging op 28 november 1874 te Rotterdam aan boord van het stoomschip *Holland* en ontscheepte op 20 januari 1875 te Batavia, waar hij als kanonnier tweede klasse bij de Artillerie werd geplaatst. Ongeveer een maand later werd hij soldaat schrijver, maar in september 1875 werd hij op verzoek als schrijver ontslagen en opnieuw kanonnier tweede klasse. Op 14 februari 1877 werd hij korporaal en op 3 oktober van hetzelfde jaar sergeant. Twee jaar later, op 15 oktober 1879, werd hij fourier. Ongeveer een jaar later, op 28 november 1880, werd een nieuwe overeenkomst voor zes jaar afgesloten en net voor kerstmis 1881, op 24 december, werd hij sergeant-majoor... het hoogtepunt in zijn militaire carrière.

(3) Huwelijksakten stad Aalst, 1842, S.A.A.
(4) Akten van geboorten stad Aalst, 1846, 1847, 1849, S.A.A.
(5) Met dank aan G.H. de Kinkelder, Algemeen Rijksarchief, Den Haag, die me de relevante K.N.I.L.-gegevens heeft bezorgd.

Anderhalf jaar later, op 29 juli 1883, verscheen Joannes van Nieuwenhove voor de krijgsraad te Willem I en op 16 november werd hij door het Hoog Militair Gerechtshof wegens misbruik van vertrouwen tot één jaar gevangenisstraf veroordeeld en van de graad van sergeant-majoor teruggebracht tot de graad van soldaat. Het vonnis werd op 8 december ten uitvoer gelegd en op 24 augustus 1884 werd Van Nieuwenhove bij het Subsistenten kader te Semarang geplaatst.

Voor de ongelukkige ontwikkeling in 1883, kon Van Nieuwenhove op een voorbeeldige carrière terugblikken. Hij nam deel aan krijgsverrichtingen tegen Atjeh in 1878, 1879, 1881 en 1882 en ontving het ereteken voor belangrijke krijgsbedrijven 1873-1880 Atjeh, dat hem later, bij zijn degradatie, werd ontnomen. Wegens voortdurende ongeschiktheid voor alle militaire diensten, "niet ontstaan in en door de dienst", werd hem een vergoeding van 300 gulden per jaar toegekend. Op 28 januari 1885 vertrok hij naar Nederland met het stoomschip *Burgemeester den Tex* en bereikte op 14 maart Harderwijk. De ex-sergeant-majoor was aan beide onderste ledematen verlamd "door een slepende ontsteking van het onderste gedeelte van het ruggemerg."

De K.N.I.L.-loopbaan van Joannes Augustus van Nieuwenhove, met de veldtochten in Atjeh, kan vrij nauwkeurig worden gereconstrueerd, maar waarom hij Aalst verlaten heeft, is uiteraard niet meer te achterhalen. Heeft hij om sociaal-economische redenen de wijk genomen, of speelden andere motieven, zoals de drang naar avontuur, mee? De weg naar Harderwijk en Nederlands-Indië leek in heel wat streken een begrip te zijn en Van Nieuwenhove was alleszins geen uitzondering: "het waren de boerenjongens uit de arme Zwitserse bergdalen die, met Duitsers, Walen en Vlamingen, het Nederlands-Indisch Leger via het 'riool van Europa', Harderwijk, gingen bevolken.

Harderwijk was niet kieskeurig. Het betaalde in het midden van de eeuw een handgeld van tweehonderd gulden aan vreemdelingen en driehonderd aan Nederlanders die voor zes jaar tekenden. In tijden van extra-werving werden deze bedragen, die op een arbeidersjaarinkomen begonnen te lijken, nog wel verhoogd en de contractperioden bekort."(6)

In de jaren 70 werden heel wat Belgische fuseliers aangeworven en in 1877 waren 2162 (bijna 71%) van de 3046 K.N.I.L.-militairen die vanuit Harderwijk naar Nederlands-Indië vertrokken vreemdelingen (zie Van 't Veer: 75). Voor de periode 1855-1893 werden heel precieze gegevens verzameld door J. Kruisinga en daaruit blijkt dat er

(6) P. van 't Veer, *De Atjeh-oorlog*, Amsterdam, De Arbeiderspers Wetenschappelijke Uitgeverij, 1980, p. 13. Verdere verwijzingen worden als volgt aangeduid: Van 't Veer met vermelding van de pagina.

van de 73005 onderofficieren/manschappen die in die jaren naar Oost-Indië vertrokken 8763 Belg waren.(7) In 1874, het jaar dat J.A. van Nieuwenhove naar Oost-Indië reisde, vertrokken 1819 K.N.I.L.-militairen, waarvan er 'slechts' 177 Belg waren, naar het land van Saïdjah en Adinda, maar de volgende drie jaren braken de Belgen alle records: in 1875 waren 2084 (47,5%) van de 4386 nieuwelingen Belg, in 1876 hadden van de 3841 nieuwe K.N.I.L.-militairen 1316 (37,8%) de Belgische nationaliteit en in 1877 vonden 996 Belgen de weg naar Harderwijk (32,7% van de 3046 aangeworven militairen). Tijdens die drie 'recordjaren' overtrof het Belgisch aandeel telkens het Nederlands contingent. Hoewel geen systematisch onderzoek naar het beroep en/of de maatschappelijke achtergrond van de recruten werd verricht, blijkt uit een analyse van de stamboek-inschrijvingen in de periode 1868-1870 dat niet alleen laaggeschoolden als koloniaal soldaat aan de kost trachtten te komen. In die periode werden ongeveer 125 (vorige) beroepen opgetekend, waarvan er enkele werden vermeld door Zwitzer en Heshusius: acteurs, bakkers, drogisten, gasfitters, handschoenmakers, koetsiers, leidekkers, muzikanten, onderwijzers, pruikenmakers, schrijvers, touwslagers, veeartsen, wijnbouwers, ijzergieters, zoutzieders...(8)

De massale aanwezigheid van Belgische militairen in Nederlands-Indië tijdens het laatste kwart van de negentiende eeuw was niet echt een nieuw feit; de Belgen waren ook reeds opvallend aanwezig tijdens de Java-oorlog (1825-1830), hoewel men in België over die oorlog weinig meer wist dan dat hij heel wat families in rouw had gedompeld: "... la seule chose qu'on en sache en général de bien positif, c'est qu'elle a fait porter le deuil à un grand nombre de nos familles."(9) Lahure, die zelf als militair in Nederlands-Indië had verbleven, benadrukte dat een aantal eenheden vrijwel uitsluitend uit Belgische militairen bestonden: "Des corps entiers, comme le célèbre bataillon de flanqueurs no 1 (commandé par le colonel Schenk), comme le 7e régiment de hussards, furent presque exclusivement composés de Belges."(10) In die periode sneuvelden in Djokjakarta (JAVA) o.a. twee Aalsterse militairen: soldaat Boone (+ 19 september 1818) en soldaat Goethals (+ 15 februari 1829).(11)

(7) Zie M.P. Bossenbroek, *Van Holland naar Indië: Het transport van koloniale troepen voor het Oost-Indisch leger 1815-1909*, Amsterdam/Dieren, De Bataafsche Leeuw, *1896*, p.192.
(8) Zie H.L. Zwitzer & C.A. Heshusius, *Het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger 1830-1950*, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1977, p.12.
(9) E. Dussillion, 'Campagnes de Java de 1825 à 1830', *Revue Militaire Belge*, 1841, I, p. 480.
(10) C.A. Lahure, 'La Participation des Belges à la Conservation des Colonies hollandaises', *Revue Belge*, 20 mai 1919, 2(5), p. 499.
(11) Zie E. Cruypelants, *Histoire de la participation des Belges aux campagnes des Indes Orientales Néerlandaises sous le Gouvernement des Pays Bas*, Bruxelles, Spineux et Co., 1883, p. 383-408.

De Atjeh-oorlog

Wie het K.N.I.L.-uniform aantrok liep veel kans in Atjeh te belanden, waar meer dan dertig jaar militair geweld werd gebruikt. De Atjeh-oorlog kan aan enkele tractaten worden 'opgehangen' en zo ontstaat dan een heel schematisch historisch beeld, maar de Atjeh-werkelijkheid was uiteraard veel complexer.

In maart 1824 ondertekenden Nederland en Engeland het Tractaat van Londen, waarin een grote ruil van overzees gebied werd vastgelegd. Er werd toen ook bepaald dat beide landen zich zouden onthouden van betrekkingen met inheemse vorsten in het gebied van de ander, waardoor Engeland het in 1819 met de sultan van Atjeh (Noord-Sumatra) gesloten monopoliecontract moest opzeggen. De Nederlandse regering beloofde dat zij nooit de onafhankelijkheid van Atjeh zou aantasten en de Atjehers maakten handig gebruik van de bepalingen om een eigen koers te varen; er waren overigens al heel wat spanningen tussen de Nederlanders en Atjeh voor het verdrag werd getekend.

Er werd dan ook naar een nieuw verdrag gestreefd, maar het op 2 november 1871 in Den Haag getekende Sumatra-tractaat, waardoor Nederland vrij spel kreeg op geheel Sumatra, kon de bestaande onvrede niet wegnemen. Integendeel, de aanslepende spanningen tussen Atjeh en Nederland leidden in 1873 tot een regelrechte, bloedige oorlog, waarbij het verzet van de bevolking het karakter van een guerrilla aannam. Het is precies in deze oorlog dat Joannes Augustus van Nieuwenhove werd ingezet in 1878, 1879, 1881 en 1882. De streek werd tot na de eeuwwisseling bezet en pas dan kon er sprake zijn van (uiterlijke) pacificatie.

Wie in Atjeh ingezet werd liep heel wat risico's: de Atjehers verweerden zich begrijpelijkerwijze bijzonder hevig, de kuststreek was moerassig, de moesson was een natuurlijke gesel, cholera, dysenterie en tyfus eisten regelmatig hun tol en bovendien was ook vaak de voeding te schraal en heerste er een gelaten sfeer: "Le service sanitaire laissait grandement à désirer, aussi la mortalité fut-elle toujours fort élevée. Au cours des dures campagnes, dans le gouvernement d'Atjeh notamment, les choses frisèrent le scandale. Le seul remède prescrit était l'alcool et mieux valait, dès lors, aux yeux du soldat, un bivouac humide et malsain avec une forte ration de genièvre qu'un bivouac sans genièvre."(12) Wie om aan de moeilijkheden te ontsnappen aan desertie dacht, kon beter twee maal nadenken, zoals voldoende is gebleken uit het in 1887 gepubliceerde *De deserteur, lotgevallen onder de Atjehers van een uit Nederlands-Indisch leger gedeserteerde Belg* (zie Van 't Veer: 166).

(12) L. Anciaux, *La participation des Belges à l'oeuvre coloniale des Hollandais aux Indes orientales*, Académie Royale des Sciences Coloniales, Bruxelles, 1955, p. 24.

Opnieuw in Aalst

Van Nieuwenhove heeft na zijn terugkeer in Harderwijk vrij snel Nederland verlaten. Een niet-gedateerde brief die hij vanuit Aalst aan de Minister van Koloniën in Den Haag richtte, draagt een Nederlandse datering (31 maart 1885) en geeft een goed inzicht in de moeilijkheden waarmee de ex-K.N.I.L.-militair op dat ogenblik geconfronteed werd; de brief wordt hierna in extenso geciteerd:

> Excellentie,
> In Nederlandsch-Indië voor alle militaire diensten ongeschikt verklaard zijnde wegens totale verlamming van beide beenen, kwam ik den 14 Maart jl. in Harderwijk terug.
> Daar ik niet in staat ben mijn eigen te behelpen(,) had ik iemand noodig die mij naar mijne geboorteplaats wilde brengen(;) die persoon meld(d)e zich aan en met toestemming van den Commandant van het Werfdepôt kon ik dadelijk vertrekken mits ik mijn gagement en domicilie in Nederland nam onder voorwaarde dat hij dit later zoude veranderd hebben. Bij mijn schrijven van dd 24 jl. ver zocht ik den Commandant van het Werfdepot, mijn gagement te doen overkomen naar mijne geboorteplaats (Aalst/België) en nu krijg ik ten antwoord mij daarvoor te wenden aan het departement van Koloniën te S'Gravenhage.
> Onder voorlegging van mijn gagementsacte, het Certificaat van ophouding van betaling van Soldij en de Staat van dienst, heb ik de eer Uwe Excellentie beleefd te verzoeken, het mij toegekend gagement wel te willen ter betaling stellen te Aalst(,) provincie Oostvlaanderen(,) België.
> Ontvangt Uwe Excellentie de verzekering mijner hoogachting.
>
> (getekend: Jean Auguste van Nieuwenhove)
>
> Dendermondse Steenweg 1
> Aalst/België

Het verzoek werd ingewilligd en aan Joannes van Nieuwenhove medegedeeld in een gagementsakte van 31 maart 1885. Uit de Betaalstaten van Pensioenen van het Ministerie van Koloniën blijkt dat de vergoeding daadwerkelijk werd uitbetaald tot en met het tweede kwartaal van 1893.

Uit het bericht in *Vooruit* blijkt dat Joannes Augustus van Nieuwenhove wellicht rond 1888 in het huwelijk is getreden en in zijn overlijdensakte wordt de naam van zijn echtgenote - Maria Joanna de Saedeleer - vermeld, maar ik heb niet kunnen achterhalen waar en wanneer het huwelijk tot stand is gekomen; in de huwelijksregisters van de

stad Aalst voor de periode 1885 (het jaar van zijn terugkeer) tot en met 1891werd het huwelijk alleszins niet vermeld.

Nadat Van Nieuwenhove op 1 juni 1893 afscheid had genomen van *La belle Japonaise* en van het leven, sloeg het noodlot opnieuw toe in de herberg aan de Dendermondsesteenweg. Ongeveer anderhalf jaar later verscheen in *Vooruit* volgend bericht: "Dinsdagmorgen heeft er een erg ongeluk plaats gehad in de herberg *La belle Japonaise,* Dendermondschesteenweg. De vrouw des huizes was aan het wasschen en had een ketel met kokend water op de vloer gezet, toen een harer kinderen, oud ongeveer 2-1/2 jaren al spelende achterwaarts in de ketel viel en zich deerlijk verbrandde. Op 't gekerm der moeder snelden geburen aanstonds ter hulp en toen men het kind ontkleedde, bleef het vel aan de vingers hangen. Het kind verkeert in een jammerlijken toestand."(13) Het ongeval gebeurde op dinsdag 18 december en het werd ook in *De Denderbode* gemeld. Het bericht was als het ware een kopie van de melding in *Vooruit,* maar het kind dat volgens het Aalsterse blad ongeveer 3 jaar oud was, "verkeerde in betrekkelijk goeden staat en men hoopte volkomene genezing."(14) Het was het enige essentiële verschil tussen beide berichten.

Hoe het andere Vlaamse K.N.I.L.-soldaten na hun terugkeer verging, kan alleen na geduldig archiefonderzoek worden vastgesteld, maar J.A. van Nieuwenhove zal wellicht niet de enige geweest zijn die aan zijn militaire loopbaan in Oost-Indië een trauma heeft overgehouden. In *Het jaar 1901* publiceerde L.P. Boon het verhaaltje 'De strijder uit Oost-Indië'(15) waarin een verminkte oud-strijder na zijn terugkeer net als J.A. van Nieuwenhove met een revolver zelf een einde aan zijn leven maakte. Was 'Miel Mans', zoals Boons figuur heette, de tweede Aalstenaar die na zijn tijd in Insulinde de hand aan zichzelf sloeg, of was Boons verhaal een romanversie van wat in deze bijdrage werd beschreven? Hoe dan ook, na deelname aan de krijgsverrichtingen in Atjeh, was een terugkeer, met of zonder handicap, wellicht altijd een hachelijke onderneming en het lijkt niet uitgesloten dat heel wat oud-strijders zich niet meer hebben kunnen aanpassen aan de nieuwe omstandigheden in hun geboortestreek.

Romain John van de Maele
Duinberglaan 25
3001 Heverlee

(13) 'Wreedverbrand', *Vooruit*, 21 december 1894, p. 4.
(14) *De Denderbode*, 23 december 1894, p. 2.
(15) L.P. Boon, *Het jaar 1901*, Amsterdam, De Arbeiderspers/Querido, 1978, p. 195-197.

DE EENHOORN VAN GERAARDSBERGEN

H. VEKEMAN

Tekst 81 uit het Geraardsbergse handschrift (Het Geraardsbergse handschrift 1994), *„Bedinghe van onser vrouwen"*, is een interessant document. Deze tekst presenteert ons één van de eerder zeldzame eenhoorns uit onze oude literatuur en verrijkt bij die gelegenheid onze laatmiddelnederlandse letterkunde met één van de talrijke toepassingsmogelijkheden die het eenhoornmotief biedt. De vakgenoten zitten weliswaar te wachten op bestudering van dit handschrift *als* verzamelhandschrift, maar een eenhoorn laat men niet lopen als men hem ontdekt heeft. In deze kleine studie wordt het profiel van de eenhoorn uit Geraardsbergen aangescherpt door hem te plaatsen tegenover enkele soortgenoten uit de Middelnederlandse letterkunde. Zo wordt alvast één mozaïeksteentje van dit intrigerende handschrift onder het stof vandaan gehaald.

1. Jacob Van Maerlant: de natuurkundige en transcendente betekenis der dingen

Waar Middelnederlandse eenhoorns ter sprake komen, denkt men spontaan aan Jacob van Maerlants *„Der Naturen Bloeme"*, een in vele handschriften bewaard gebleven bewerking van het rond 1244 geschreven prozawerk *„De natura rerum"* van de Brabantse dominicaan Thomas van Cantimpré. (Sirenen 1992, 82; Einhorn 1976, 145-148). De tekst van Jacob van Maerlant wordt aan het einde van deze studie in bijlage afgedrukt omdat hij niet zo gemakkelijk toegankelijk is, en om het profiel van de Geraadsbergse eenhoorn voor de lezer te verduidelijken. In een tweede bijlage wordt een hertaling van de *„Bedinghe"* aangeboden, om de tekst voor iedereen toegankelijk te maken.

Thomas van Cantimpré en Jacob van Maerlant zijn schakels in een eeuwenoude traditie die de dingen der natuur eerst „fysiologisch" beschrijft en voorstelt, en vervolgens op zoek gaat naar een transcendente betekenis van het voorgestelde.

In het geval van de eenhoorn doet Jacob van Maerlant dat als volgt. Hij vermeldt de Latijnse, Middelnederlandse en Griekse namen van het dier, de plaats van de hoorn op het lijf van het dier, het contrast tussen de eerder kleine gestalte en de verwoestende kracht van de eenhoorn, de kleur en de beharing van de huid. Geen enkele jager kan op eigen kracht een eenhoorn vangen. Het dier wet zijn hoorn aan de rotsen, zodat zelfs een olifant het tegen hem moet

afleggen. De eenhoorn vreest geen staal en houdt zich op in het hooggebergte en ontoegankelijke woestenijen. Dan volgt een beschrijving van de jachttechniek, of hoe men zo'n eenhoorn toch kan vangen. Men lokt hem aan met een ongerepte maagd die men onderbrengt in het woud waar de eenhoorn zich ophoudt. (De indruk ontstaat dat Jacob van Maerlant hier aan een naakte maagd denkt, maar dit aspect om begrijpelijke redenen toch in het midden laat). Als de eenhoorn deze maagd bemerkt, legt hij al z'n wildheid af. Hij vlijt zijn kop in haar schoot en slaapt rustig en tevreden in. Dat is dan de kans voor de jagers: zij doden het dier of voeren het gevangen naar het paleis van de hoge heren. Want een eenhoorn is waarlijk geen alledaags spektakel. Einde van het natuurkundige verhaal.

Wat is nu de transcendente betekenis van dit alles? Deze eenhoorn stelt de Zoon van de Vader voor. Hoezo? Vóór de incarnatie was de Zoon de Rechter. Hij bestrafte de opstandige engelen, Adam - geen woord over Eva! -, de Sodomieten en de kinderen van Israël. Alleen Maria kon deze goddelijke eenhoorn door haar deemoed en kuisheid bewegen om in haar mens te worden. Maar zo konden de Joden Hem ook vangen en doden. Evenwel is Hij verrezen en zo toch nog in het paleis van de Vader beland. Einde van dit verhaal over de natuur als boek waarin men God kan lezen.

2. De eenhoorn van Geraardsbergen en de onbevlekte maagd

Het eenhoornverhaal van Jacob van Maerlant werd hier zo uitvoerig beschreven om de lezer toegang te verschaffen tot de Middelnederlandse tekst, en vooral ook om het verschil met de eenhoorninterpretatie in de *„Bedinghe van onser vrouwen"* te verduidelijken. In tekst 81 is de natuurkundige informatie over de eenhoorn tot het absolute minimum gereduceerd: een doodsgevaarlijk dier, met een zwak voor de maagdelijke vrouw, en vervolgens gedood, gevangen - de auteur is hier niet helemaal duidelijk - door de jagers. De rest is in wezen het bekende verhaal over de transcendente betekenis en interpretatie. Opmerkelijke details zijn de opmerking dat de eenhoorn na de menswording zachter werd dan een lam en de mensheid bevrijdde van de Joodse Wet. Dat staat niet bij Cantimpré of Maerlant.

Het verschil in eenhoorninterpretatie heeft alles te maken met het literaire genre. Bij Jacob van Maerlant ging het nog om het evenwicht tussen natuurkundige en heilshistorische informatie, in het Geraardsbergse handschrift is de eenhoorn ingebed in de „mariologische Motivkreis", een eenhoorninterpretatie waarin Maria soms zélf de eenhoorn werd omwille van haar zachtmoedigheid. (Einhorn 1976, 194, e.v.) Zo bont maakt de Geraadsbergse tekst het weliswaar niet, maar Maria is hier wel het centrum van het verhaal. Dat blijkt uit de openingsregels: „Coninghinne vul van ghenaden", en de slotwens:

„De maghet marie moet hem gheuen / Bliscap ende een salich leuen."

Het verschil tussen Maerlant en het Geraardsbergse handschrift is vooral dit: Maerlant neemt de natuurkunde au sérieux, het Geraardsbergse handschrift accentueert de mariologische dimensie, Maerlant begon zijn boek weliswaar „in Marien name" (Verwijs 1878, 6), maar had toch vooral de natuurkundige en allegorische informatie ten behoeve van „mijn here Nyclaes van Cats" op het oog. (Verwijs 1878, 6) De dichter van de *„Bedinghe"* concentreert zich helemaal op Maria: als zij Gods Zoon kon bewegen, - pur sang theologie is dit alles niet, maar het eenhoornmotief (de macht van de maagd over de eenhoorn) leidt nu eenmaal tot riskante formuleringen -, om niet langer alleen maar Rechter en Heer van de wraak te zijn, waarom zouden wij dan niet op haar vertrouwen, onze mooie vriendin in de hemel? „Ende alle de ghuene die hebben ghehoort / Dichten deze warachteghe woort"... (Het Geraardsbergse handschrift 1994, 125) Eén van de functies van het verzamelhandschrift was blijkbaar dat het werd voorgelezen en dat men via het exempel van de eenhoorn het hart van de toehoorders tot inkeer wilde brengen.

3. De eenhoorn en de zwangere vrouw

„Men vindt inden boke vander natueren der dieren, dat die eenhoorn niet menghen en wil mit sijnre gade, als si ontfanghen heeft." (Tinbergen, s.a., 455) Men leest in het boek over de natuur der dieren dat een eenhoorn niet wil kopuleren met zijn wijfje als zij drachtig is. Deze informatie is ontleend aan een Middelnederlandse bewerking van de *„Somme le Roi"*, een verzameling van ethische tractaten, die in 1279 door de dominicaan Frère Laurent werd samengesteld voor de Franse koning Filip III en die in het Middelnederlands *„Des coninx summe"* heet. De eenhoorn komt hier terecht in een discussie over de deugden. Meer in het bijzonder wordt hij nu een zinnebeeld van de „castitas", de kuisheid. Het betreft nu niet langer de zuiverheid van Maria, maar de kuisheid van de gehuwde man die geen bijslaap zoekt als zijn vrouw zwanger is. De Middeleeuwen hebben daarover heftig gedebatteerd. Een goed voorbeeld levert de Parijse kanunnik Hugo van St.-Victor in één van zijn mooie homilieën over het *„Lied van de tijd"* in *Prediker* 3: er is een tijd om elkaar te omhelzen en een tijd om dat te laten! (Patrologia Latina 175, c. 230-232) De tendens is bekend: onthouding stimuleert de begeerte, onthouding wordt beloond. Dat kan hier niet verder worden uitgewerkt, maar één ding is wel duidelijk: dit is een eenhoorn die zijn potentie bedwingt uit respect voor een zwangere vrouw. De eenhoorn van de ethische traktaten. Vanwaar evenwel deze metamorfose? Vermoedelijk zijn eigenschappen van de Middeleeuwse olifant hier overgedragen op de eenhoorn. (Haug 1991, 689-691; Seel 1960, 39-42) Maar dat hoeft ons hier niet verder bezig te houden.

4. De zwangere mystica en de eenhoorn

Wat so ons god ye onste,
En wardt nieman, die conste
Gherechte minne verstaen,
Eer dat maria, die goede,
Met diepen oetmoede,
Die minne hadde ghevaen.
Tierst was si wilt, doen wart si tam:
Si gaf ons vore den leeu een lam;
Si maecte die deemsterheit claer,
Die hadde gheweest doncker wel menich jaer.
(De Paepe 1983)

In de vierde strofe van het 29ste *Strofische Gedicht* van Hadewijch zit op zeer subtiele wijze een eenhoorn verborgen. Dat wordt elders uitvoerig toegelicht. (Vekeman 1995) In verband met de eenhoorn uit Geraardsbergen is het zeer opmerkelijk dat ook Hadewijch vermeldt hoe de minne als eenhoorn een lam werd en ons verloste van de Joodse Wet (hier de „deemsterheit"). En verder is het zeer opmerkelijk dat de grote begijnenleidster zelf de zwangerschap als weg naar God ziet: op God jagen doet men door maagd te zijn als Maria: de diepte van de menselijke ootmoed biedt plaats voor de hoogte van God. Dit alles hier verder uit te werken, zou evenwel te ver voeren.

5. De mooie eenhoorn uit Geraardsbergen

Viermaal een eenhoorn, en telkens een ander dier. De natuurkundig-transcendente eenhoorn van Maerlant, de ethische eenhoorn van *„Des coninx summe"*, de eenhoorn van de mystica, en de mariale eenhoorn van Geraardsbergen. Die eenhoorn van Geraardsbergen: een dier om van te houden, omdat hij zo anders is. Zou Jan de Hase deze eenhoorn gekend hebben? (Imbo 1995) Er blijft nog veel te doen. Want het staat er zo simpel: „Aldus blijft vnicoren gheuaen" (Het Geraardsbergse handschrift 1994, 124). Maar wat hebben wij eigenlijk in handen?

Bijlage I
(Jacob van Maerlant: Naturen Bloeme)
(Verwijs 1878, 157-160)

Unicornus luut teenhoeren;
Espentijn hetet, als wijt hoeren;
Rinocheros hetet in Griexe woert,
Om dat et heeft, alsmen hoert
Den hoeren staende te siere bate
Tusschen sijn twe noesegate.
Na sire cracht so ist clene,
Na sire grote hevet corte bene,
Dus scrivet Ysidorus die here,
Snel ende wreet ist harde sere.
Nemmermeer oec, sonder waen,
En can et jaghere ghevaen.
Ghelu so es et ghehaer.
IIII voete lanc, wet over waer,
Ende die hoeren staerc als een been.
Dien wettet an enen steen:
Sone mach hem die olifant
Niet gheweren voer den viant.
Gheen piec en mach et vervaren.
Op hoghe berghe wandeltet te waren,
Ende in woestinen nochtan
Die onghewandelt sijn den man.
Ons scrivet Jacob van Vetri
Ende Ysidorus die meester vri,
Hoe ment vaet ende niet en jaghet.
Men neme een onbesmette maghet,
Ende setse allene in gheen wout,
Daer die eenhoeren hem onthout.
Daer coemt dat dier ende siet ane
Dat reyne lijf, die scone ghedane,
Ende maect daer wech ende ofdoet
Allen fellen overmoet,
Ende anebeet die suvere lede.
Sijn hoeft met goedertierenhede
Leghetet der joncfrouwen in den scoet,
Ende slaept met ghenoechten groet.
So coemen die jaghers binnen dien
Ende vanghent al onversien.
Si slaent doet, ist haer ghevoech,
Jof sie bindent vaste ghenoech,
Ende bringhent in palaise dan
Hoghe heren te scouwen an.
Dit wrede dier, dit espentijn,
Dinct mi een bedieden sijn
Van den Godsone, die sonder begin
Was ende es in des vader sin;
Want eer hi van der maghet quam,

ende daer onse vleesch anenam,
Was hi in hemelrike wreet,
Ende verstiet die inghele leet
Uut den hemele onder daerde,
Om haer groete hoevaerde.
Int aertrike balg hi mede
Om sine overhorichede
Op onser vader Adama;
Oec toghend hi hem sine grame,
Den quaden Sodomiten mede,
Om haer onsuverhede;
Ende om haer ghuulseyt also wel
Den kindren van Israhel.
Dit eenhoren, desen enighen soene,
En levede in der werelt die ghoene
Dien enechsijns hadde ghelaghet,
Sonder Maria die soete maghet,
Die allene, alst es anscine,
Sat in der werelt woestine.
Allene was si, want haer ghelike
Ghebrect nu in aertrike.
Haer oetmoede, haer suverhede
Daden den soene der ewelechede
Vergheten sine wreetheit groet
Ende beiten in haren scoet,
Dats in haren lichame rene,
Daer hi, sonder mans ghemene,
Den menscheliken roc andede
Tonser alre salichede.
In desen rocke, sonder waen,
Hebbent die jaghers ghevaen,
Als in der reynre maghet scoet.
Dat sijn die Joeden, dien doet
Sloghen alsine daer vonden,
Die daer naer in corter stonden
Van dode te live op was ghewect,
Ende in den hoghen palaise ghetrect
Met sinen eweliken vader,
Daer na die inghele sien algader.

Bijlage II: hertaling van de „Bedinghe"

Over het deemoedig bidden tot Onze Lieve Vrouw

„Koningin vol van genade,
velen hebt gij verlost
uit hun nood en zware zonden.
Zo waarlijk als mensen vaak mochten ervaren.
dat gij goed zijt en getrouw,
zo smeken wij u, edele vrouw:

laat uw genade over ons lichten
en vrijwaar ons van de hellepijn
die geen einde kent.
Alles beveel ik aan in uw genade:
mijn hart, mijn verstand,
mijn ziel en mijn lichaam; waar ik ook ben,
uw bescherming, Maria, moge mij bewaren.
Verhoor nu, vrouwe , mijn gebed.
Omwille van uw grote deemoedigheid:
wees gij onz leidsvrouwe.
Dan valt alle angst van ons af."
Ach God, wie zo zalig ware
dat hij Maria tot vriendin had,
die mens zou zich terecht mogen verblijden.
Een zware strijd verduren
moet alwie in deze wereld leeft.
Terecht zouden wij spoed maken
met ons verzet tegen het kwaad dat ons weglokt
van de deugd en ons verleidt.
Maria is voor ons allen het hoogste goed.
Maar de zonden zijn fel
en zo arglistig in elk opzicht,
en de deugdzaamheid is altijd zachtzinnig.
Deugdzaamheid en boosheid zijn twee partijen
die met elkaar voortdurend wedijveren
over hoe de mens voor zich te winnen.
Wij moeten het kwade leren doorzien
en ons hoeden voor de eer die het ons bewijst.
Want het smeert ons voor goud aan
wat waardelozer is dan lood.
En aan het levenseinde laat het de mens in de kou staan
als deze voor zijn Rechter staat.
Deze kan goed en kwaad onderscheiden
en over elk van hen houdt Hij rechtspraak.
Geen mens late zich door het kwaad op een dwaalspoor leiden;
laat hij zich vastklampen aan de deugd.
Want Maria beschermt
iedereen die het kwaad wil laten,
mijden en haten
om er nooit het slachtoffer van te worden.
Zelfs de mens die zijn zinnen heeft gezet op
de zonden: laat hem om genade roepen
bij Maria, zonder ophouden.
Zij staat altijd klaar om
elke mens op te nemen als hij berouw heeft -
ook als hij in de ban van het kwaad is
dat hem steeds verder van de deugd verwijdert.
Haar zoon is immers de Heer,
de Keizer van de hoge troon,
die alles in zijn macht heeft.
Het is wel degelijk de schuld van onze traagheid
als de zonden onze ondergang worden.

Want daarom werd God geboren.
uit de schone maagd Maria
opdat wij naar haar zouden opzien.
En wie Maria eer bewijst
- ook al ware onze Heer vertoornd in zijn gemoed -
die mens zal genade vinden.
Want Hij leverde zich uit omwille van de zonden
die de mens bedreven had
en liet zich aan een kruis nagelen.
Niet dat Hij dat zelf verdiend had!
Daarom moeten wij allen de vriend
zijn van de schone Maria in de hemel.
Zij heeft de Heer in haar lichaam gedragen,
die ons allen heeft verlost.
Dat is voor ons altijd een grote troost,
dat onze Heer zo vertoornd was op
de mens eer Hij zelf mens werd
en opnieuw zo ging houden
van de mens toen Hij zich als mens verootmoedigde.
Vóór die tijd was het met Hem zo gesteld
als men ons voorhoudt in een verhaal over een dier
dat men eenhoorn noemt.
Welk dier ook zijn pad kruist
vindt de dood in die ontmoeting.
Maar de aard van dat dier is zo
dat men het vangt met een maagd,
de edelste die er is.
Zodra het dier de maagd ziet
wil het niet langer talmen:
het knielt en slaapt in haar schoot in.
Dan slaat de jager het dood.
Zo is de eenhoorn gevangen.
Dit exempel leert ons
dat onze Heer vóór zijn geboorte uit Maria
eenhoorn werd genoemd:
zo vreselijk en wreed
en zo op wraak gericht
dat Hij de zondigende mens
meteen ter plekke trof met zijn wraak.
Toen Hij echter Maria zag
en de deugdzaamheid die haar vervulde,
haar grote volmaaktheid
en de zuiverheid van Maria,
kon Hij niet langer dralen.
Hij kwam op aarde
en ontving de menselijke gestalte door haar.
Toen ondervond men voor de eerste keer
ootmoedigheid bij onze Heer.
Voordien was Hij een strenge Rechter
en van dezelfde soort als de eenhoorn.
Maar toen Hij in de schoot van Maria
rustte en menselijke gestalte aannam,

werd Hij daar zachter dan een lam.
Toen maakten de Joden jacht op Hem,
Zij probeerden Hem overal in de val te lokken,
totdat zij Hem vingen
en aan het kruis hingen.
Daarmee verloste
en genas Hij ons van de Joodse Wet
die ons in de ban van de dood hield.
Nadat wij verworven hebben
het kristelijk leven door Maria, onze vrouwe,
moeten wij allen Hem graag trouw dienen
met al diegenen die gehoord hebben
dat deze waarachtige woorden werden voorgedragen.
Moge de maagd Maria hem geven
blijdschap en een zalig leven. Amen.

Dr. H. Vekeman
Keulen
Am Burgfeld 1
D-50374 Erftstadt-Lechenich
Deutschland

Geraadpleegde literatuur

EINHORN, JÜRGEN W.: *Spiritualis Unicornis. Das Einhorn als Bedeutungsträger in Literatur und Kunst des Mittelalters.* München, 1976.
Het Geraardsbergse handschrift. Hs. Brussel, K.B. Albert I, 837-845. Diplomatische editie bezorgd door M.J. GOVERS e.a. Hilversum, 1994.
HAUG, W. en VOLLMAN, B.K.: *Frühe deutsche Literatur und lateinische Literatur in Deutschland 800.1150.* Bibliothek des Mittelalters. Band I. Frankfurt am Main, 1991.
IMBO, G.: *Jan de Hase ca. 1410-1472 en de tapijtweverij te Geraardsbergen in de 15de en 16de eeuw.* In: De heemschutter 1995, 132, 15-18.
PAEPE, N. DE: *Hadewijch. Strofische Gedichten.* Nijhoffs Nederlandse Klassieken. Leiden, 1983.
Patrologiae Cursus Completus... Series Latina, 195.
SEEL, O: *Der Physiologus.* Übertragen und erläutert von-. Zürich-Stuttgart, 1960.
Van Sirenen en meerminnen. Kat. ASLK-Galerij, 1992.
TINBERGEN, D.C.: *Des coninx summe.* Bibliotheek van Middelnederlandse Letterkunde. Leiden, s.a.
VEKEMAN, H.: *Hadewijch en de eenhoorn. Strofisch Gedicht 29, strofe 4.* (Verschijnt in 1995).
VERWIJS, E.: *Jacob van Maerlant. 'sNaturen Bloeme.* Bibliotheek van Middelnederlandsche Letterkunde. Leiden, s.a.

LIJST VAN DE ERELEDEN EN STEUNENDE LEDEN 1995

Ereleden 1995 (1200 fr.)
Cherreté-De Block, Aalst
De Nul nv., Aalst
L. Coppens, Affligem
A. Callebaut, Denderwindeke
H. Vekeman, Gent
F. Imbo, Geraardsbergen
J. De Cocker, Merelbeke
De Saedeleer, Ninove
N. De Vleeschauwer, Ophasselt
W. Coopman, Pollare
F. Van De Meulebroucke, Zottegem

Steunende leden 1995 (800 fr.)

E. De Ridder, Aalst
E. Van De Sijpe, Aalst
L. Fosselle, Aalst
D. Dherdt, Aalst
W. Temmerman, Aalst
J. Gallet, Aalst
G. De Latte, Aspelare
L. Remy, Asse
V. Thibau, Berlare
V. Meganck, Brussel
E. Van Lil, Brussel
W. Courteaux, Brussel
F. De Vos, Denderleeuw
W. Van Der Perre, Denderleeuw
R. Martens, Denderleeuw
M. De Ridder, Denderleeuw
O. Vermeren - OSB, Dendermonde
P. Goethals, Drongen
M. Daelman, Erembodegem
G. Claus, Erembodegem
M. Van Bockstaele, Erembodegem
M. D'Hoker, Erpe-Mere
H. François, Geraardsbergen
C. Van Cauwenberge, Geraardsbergen
P. Van Der Maelen, Geraardsbergen
J. Vanderhaegen, Gijzegem
E. Pauwels, Grimminge
V. Van Der Brempt, Groot-Bijgaarden
F. Meganck, Haaltert
M.A. Van Den Berghe, Herzele
C. Scheerlinck, Hofstade
P. Van Bockstaele, Hove
H. De Mont, Kessel-Lo
R. Uyttendaele, Koksijde
J.M. Schollaert, Kortenberg
D. Hendrickx, Kortrijk
H. Cool, Lede
A. Smet, Meerbeke/Ninove
P. De Rijst, Moerbeke
H. De Pauw, Moorsel
R. Van de Voorde, Moorsel
H. Scheerlinck, Ninove
P. De Clercq, Ninove
L. Merckx, Ninove-Denderwindeke
W. Van Der Poorten, Ogy
J. Rollier, Outer
N. Mertens, Outer
D. Van de Perre, Pollare
M. Cock, Schendelbeke
De Quick, Schendelbeke
H. Berlengee, St.-Agatha-Berchem
L. Van Driessche, Wieze

INHOUDSTAFEL JAARGANG XLVII, 1995

L. DE MECHELEER
De criminaliteit te Aalst in de late middeleeuwen (III en slot) 3-63

D. VAN DE PERRE
Het toponiem "Kardeloet" te Ninove en te Gent
en zijn relatie tot de Middelnederlandse Arturromans 64-76

M. VAN TRIMPONT
Nog over de naam Trimpont 77-78
Stadsarchief Aalst is heropend 79-80

G. VAN BOCKSTAELE
Het politiek en sociaal engagement van de
Geraardsbergse dr. Arthur Vander Schueren en het
Sint-Vincentiusgenootschap (1913-1934) 81-110

R.J. VAN DE MAELE
Louis Paul Boon en "De Zwarte Hand"
Een eigenzinnige terugblik 111-142

D. VAN DE PERRE
De datum van de bisschopswijding van Nikolaas
van Chièvres (1136-1167) 143-156

G. VANDE WINKEL en W. VERNAEVE
Bibliografie van de geschiedenis van het Land van Aalst
1995 (met aanvullingen uit vorige jaren) 157-218

B. SCHOKKAERT
De tramweg Geraardsbergen-Merelbeke (1907-1955) 219-244

W.L. BRAEKMAN
Historische aantekeningen over Sint-Lievens-Houtem 245-281

R.J. VAN DE MAELE
Een Aalstenaar in de Atjeh-oorlog 282-288

H.VEKEMAN
De eenhoorn van Geraardsbergen 289-297
Lijst van de ereleden en steunende leden 1995 298
Inhoudstafel jaargang XLVII-1995 299-300

Corrigenda jaargang 1995

* In het artikel van D. VAN DE PERRE, *Het toponiem Kardeloet te Ninove*, nr. 1, p. 75 gelieve men te lezen op de 20ste regel: "zodat ik ten onrechte de Kardeloetkapel als de oorspronkelijke kapel" i.p.v. "zodat ik de ten onrechte de Kardeloetkapel oorspronkelijke als de kapel."
* In het artikel van M. VAN TRIMPONT, *Nog over de naam Trimpont*, nr. 1, p. 77 gelieve men te lezen op de derde regel: over een gebeurtenis die zich in het jaar 1295 afgespeeld heeft "i.p.v...." in het jaar 1265..."

Vernieuwen van de abonnementen 1996

Wij danken de trouwe lezers van 1995.
Voor 1996 blijven de lidgelden dezelfde:
gewoon lid: 550 fr.
steunend lid: 800 fr.
erelid: 1200 fr.

De lijst van de steunende leden en ereleden wordt in het tijdschrift afgedrukt.

Er zijn nog steeds enkele gekleurde Horenbaultkaarten van Het Land van Aalst (1596) voorradig tegen de prijs van 1000 fr.

HET LAND VAN AALST
LOSSE NUMMERS
OUDE JAARGANGEN

Een los nummer vanaf jaargang 1991 kost 200 fr.
Een enkel nummer vóór 1991 kost 150 fr., een dubbel nummer 250 fr.
Een volledige oude jaargang kost 600 fr.

De verzending gebeurt na storting van het verschuldigde bedrag op rekeningnummer 001-0561340-77 van Het Land van Aalst, Oude jaargangen, Tulpstraat 1, 9308 Aalst-Hofstade, tel. (053) 70 21 79.
Niet alle jaargangen zijn nog in voorraad. Vooraleer te bestellen, neem eerst contact op.

EVENEENS BESCHIKBAAR:

G. Van Bockstaele, Gids voor een werkbezoek aan de koninklijke bibliotheek Albert I te Brussel - 1991: 100 fr. (20 fr. toevoegen voor portonkosten).

Herman van Isterdael e.a., Bibliografie van de Gemeenten van het Land van Aalst (1950-1983). 2 banden - 915 blz.: 1.200 fr. (gebeurlijk te verhogen met 70 fr. portonkosten).
Kaart van het voormalige ,,Land van Aalst'' (1596) - Horenhault - kleurendruk - 1988: 1.000 fr.

De Vaderlandsche

ASLK
BANK + VERZEKERINGEN

ELECTRABEL

Drukkerij De Riemaecker
telefoon (055) 21 14 04 telefax (055) 21 20 00

De publicatie van deze jaargang gebeurt met de financiële steun van:
Verzekeringen De Vaderlandsche NV, ASLK Bank + Verzekeringen, hoofdsponsors
Electrabel NV, Drukkerij De Riemaecker, co-sponsors

Inhoud

JAARGANG XLVII - 1995 - NUMMER 4

W.L. BRAEKMAN
Historische aantekeningen over Sint-Lievens-Houtem 245-281

R. J. VAN DE MAELE
Een Aalstenaar in de Atjeh-oorlog 282-288

H. VEKEMAN
De eenhoorn van Geraardsbergen 289-297

Lijst van de ereleden en steunende leden 1995 298

Inhoudstafel jaargang 1995 299-300

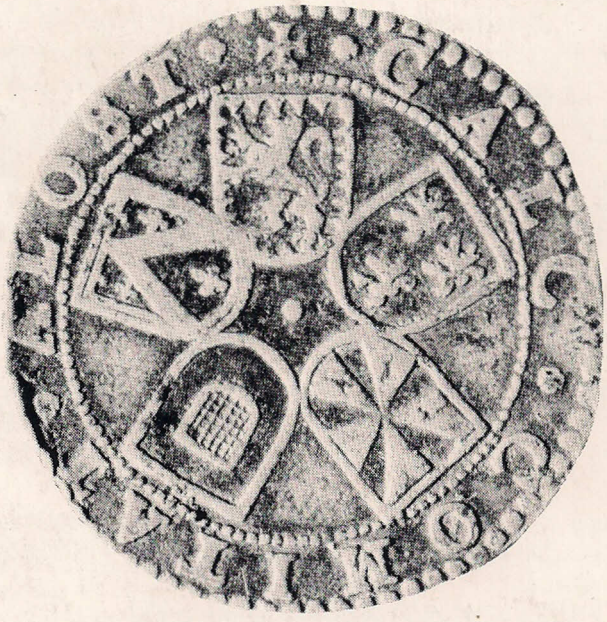

1995